БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
им. А.С.ПУШКИНА

ШЫН

№ 144-45
(17632-33)

2008 чылдың
декабрь 9,
вторник

Садар өртээ
4 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ТЫВА. Өзүлдениң базымнары

Республика амыдыралындан

ЧАА АРАГА ЗАВОДУ:
хоолулуг суксуннар, амданныг хандылар

Савалаар конвейер ажылдап эгелээн.

“Шын” солун республиканың база бир ажыглалга киирер “Чагытай” ККБ-ниң дугайында бижип турганын сактыр боор силер. Автомашиналар септээр “Жигули” станциязының чанында октаттынган бир тудуун чаартып чаагайжыдыр кылгаш, арага болгаш аъш-чем аймааның ижер суксуннарын шил саваларга кудар заводтуң тускай дериглерин тургускан.

Бүдүрүлгениң тудуу ийи чыл дургузунда үргүлчүлээн болгаш 2008 чылдың төнчүзүнде, декабрь 5-те, ооң байырлалдыг ажыдыышкыны болган. Заводту оон-даа кыска үе дургузунда ажыглалче киирип болур турган, ынчалза-даа аңаа удур харыысалгалыг кижилер эвээш эвес турган болгаш янзы-бүрү шаптараазыннар тургустунуп турганындан, ооң тудуу шала оожум доозулганы ол. Чоокта чаа Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутады, шыырак сайгарлыкчы Владимир Елсуков бодунуң адынга эвээш эвес түңнүг чээлини алгаш, заводтуң тудуунга ол акша-хөреңгини киирерге, завод ажылдап эгелээни ол. Сайгарлыкчы кижи карылгалыг чүүлдерже инвестиция акша-хөреңгизин киириштирбес дээрзи билдингир.

Ажыдыышкынга ТР-ниң Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол, аграр айтырыглар талазы-биле ооң оралакчызы Иван Чучев, ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Даргазы Хонук-оол Монгуш, ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының сайыды Валентин Ендан, Кызыл хоорайның чагырыкчызы Владислав Ховалыг болгаш өске-даа харыысалгалыг даргалар, банкирлер болгаш сайгарлыкчылар киришкен. Хүндүлүг аалчыларны чаа заводтуң даргазының оралакчызы Мурат-Хаджи Албегов уткуп алгаш, заводтуң директорунуң ам-даа орукта чоруп олурарын база маңаа киржири-биле четтикпейн барганын дыңнаткаш, хүндүлүг аалчыларның арага заводунуң байырлалдыг ажыдыышкынынга келгенинге өөрүп четтиргенин илерет-кен. Заводтуң кол эжиинде азып каан кызыл коржааны хүндүлүг аалчылар кескен соонда, заводтуң кол продукциязын шил саваларга кудуп, оларның аксын хаап, ат-сывын бижээн этикеткаларны чыпшырар болгаш хааржактаар цехче чалаан.

Чылыг, чырык, евросептелгеге ажыглаар чаа хевирлерниң тудуг материалдарындан кылган өрээлдерниң чаражын келген аалчылар көрүп, магадап ханмааннар. Чаа үениң компьютери-биле ажылдаар дериглер тускай программа-биле ажылдаар. Бүдүрүлгеде бичии-даа бок чок, харын-даа микробтардан камгалал системалары бары онза. Сөөртүп эккелген спирттиң шынарын Тывада ховар дээн газохроматограф дээр деригге хынаар. Ак халаттарлыг химик лаборантылар водканың тургузуун канчаар санап, ону программаже киирип турарын база сонуургадывыс.

Араганы саваларга кудар итальян дериг-херекселдиң канчаар ажылдаарын аалчыларга Мурат-Хаджи Харитонович кысказы-биле тайылбырлааш, Чазак Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оолга саваларже кудар конвейерниң баштайгы шимчээшкинин кылыры-биле тускай кнопканы базыптарын дилээн.

Ажыдыышкынга келген хамык чон чаа бүдүрүлгениң ажылдап эгелээнин бадыткаан төөгүлүг болуушкуннуң херечилери болдувус — дес-дараалай чыскаай тургузуп каан шил савалар кыңгырадыр дагжавышаан, бүдүрүлгениң кол конвейери шимчээшкинин эгелепти.

Чурум-чыскаал аайы-биле шил саваларга водка куттунуп, оон улай шимчеп бар чыдырда, оларны пробкалар-биле хаап, шилдерниң даштынга өттүр көстүп турар “Русская водка “Экстра” Чагытай” деп каан шылыргай клеенканы чыпшырыптарга, белен арагаларның шимчеп бар чыдар шугумунуң төнчүзүнде аныяк тыва уруглар оларны саазын хааржактарга суп каарга, чүдүрүкчүлер ол хааржактарны өске өрээлче дажыглап кирипти. Чаңгыс шил араганы бүдүрерде кайы хире үе чарыырын санаарывыска, аңаа чүгле 2 хире минутаны чарыыр болду.

Араганы кылыры анаа эвес ажыл-херек дээрзин оралакчы дарганың тайылбырындан билип алдывыс. Спиртти соңгаар хоорайлардан садып эккелгеш, заводтуң девискээринде улуг бажыңда турар улуг доскаарларга кудар. Оон эгелээш, спирт бүдүрүлгениң шупту чадаларының нарын болгаш тускай санап каан шимчээшкинин эртер. Бүдүн хүн дургузунда бо бүдүрүлге каш шил араганы бүдүргенин тускай компьютер дамчыштыр Москвада үндүрүг органнары хынап турар. Эң төнчүзүнде склад-шыгжамырга чаа кылган водкалар кезек үе дургузунда “дыштанып” ужурлуг деп чүвени билип алдывыс.

Бо дериг-херекселдерге баштайгы үелерде чүгле арага аймаан кылыр, ону садып-саарганындан кирген орулга-биле күрүнеден алган акша-хөреңгини, банкылардан алган чээлилерни дедир эгидер сорулганы салганын Мурат-Хаджи Харитонович чугаалады. Ынчангаш шупту өре-ширелер-биле төндүр санажыптарга, завод бодунуң санап каан күжүн долузу-биле ажыглап ажылдай бээр болгаш баш удур чогааткан план езугаар бо дериглерге немей туткан бүдүрүлге шугумнарынга янзы-бүрү сектарны, газтыг суксуннарны, катчимис хандыларын бүдүрүп эгелээр. Кижиниң кадыкшылынга эки эм оттардан кылган хандыларны, эм настойкаларны-даа бүдүрер аргалыг.

Тыва Республиканың Чазаанының Даргазы Шолбан Кара-оол чыылган чонга байыр чедирип, маңаа хамаарыштыр сөстү алды: — Херек кырында мен бодум хуумда арагага шуут удур мен. Тыва чонувус бо арага деп хайдан черле ырадыр чайлап чоруурун күзээр мен. Ону ижип билбезинден, ооң багай уржуундан чонувус багай чүүлдерге таваржып, кем-херек үүлгедип, кадыкшылын чидирип, амы-тынындан чарлып турары дүвүренчиг-дир. Араганы чамдык кижилерниң угаан-медерелин ышкындыр ижип алыры, ооң уржуундан бистиң нациявыстың, чуртувустуң төлептиг адын баксырадып турары чаржынчыг. Ынчалза-даа араганы хоойлудүрүм езугаар чөпшээреп каандыр. Кижини бис араганы ишпе деп хорун шыдавас-ла болгай бис.

Мен бодаарымга, бо заводту ажыглалче киириптеривиске, бис республиканың деңнелинде үш улуг айтырыгны шиитпирлеп шыдаптар апаар бис. Бирээде, бо үеде садыг бүрүзүнде-ле шынар чок, кылымал

(Уланчызы 2-ги арында).

Араганы ижип билириндеп кадык, аас-кежиктиг амыдыралды кижи төрелгетени боду доктаадып алыр

ТЫВАЖЕ ОРУК ТУДУУН СОҢГААРЛАТПАС

Новосибирск хоорайга болуп эрткен делегей чергелиг 3-кү «ПроЛОГ – Сибирь» транспорт-логистика конференциязынга РФ-тиң Транспорт яамызының хөгжүлде программаларының департаментизиниң директорунуң оралакчызы Александр Бородин Тываже тудар орукту мурнады хөгжүдер төлевилел деп адаан. Тыва Республикаже чүк сөөртүлгезиниң шугумнарын кылыры – Омск белдирин оюп эртер тудуг база Саян – Кошурниково участогунда үш тоннельдерни чаарты эде кылыры-биле кады Сибирьниң транспорт инфраструктуразын хөгжүдер кол угланыышкыннарның санынче киирген. Бо төлевилелдерни «Россияга 2030 чылга чедир транспортту хөгжүдериниң стратегиязының» тодаратканы графигин езугаар боттандырар.

ХҮРЭЭЛЕРДЕ МӨРГҮЛ

Декабрь 7-де Тыванының сарыг шажын болгаш православ хүрээлеринге Патриарх Алексий II чырык адынга тураскааткан мөргүл езулалдары болуп эрткен. Кызыл хоорайның Свято-Троицк хүрээзинге сактыышкын езулалын протоиерей Вячеслав ада кылган. Чурттуң шажын-чүдүлгелериниң аразынга харылзааларны быжыктырарынга улуг үлүг-хуузун киирген православ шажын ажылдакчызының чырык адын сактып, хүндүткеп, ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол база аңаа келген. «Бөгүн бүгү чурт-биле кады Патриарх Алексий II мөчээни-биле холбаштыр Тыванының хөй националдыг чону база качыгдап турар, бодунуң шудургу ажылы, тура-соруу база кызымаа-биле бүгү кижи төрелгетенниң идеалдары дээш бистиң чуртувустуң хамаатыларын каттыштырып шыдаан улуг шажын ажылдакчызының бистен чарлып чорутканы кончуг аар чидириг-дир» – деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

ТЫВАНЫҢ КОЛ ШИВИЗИ ТУРАР ЧЕРИН СОЛААН

Тыванының кол шивизин бо чылын байырлыы-биле декабрь 30-де 14.00 шакта — Тыванының Национал музейиниң чанында шөлге ажыдар. Ол ышкаш хоорайны Чаа чылга уткуштур дериирингe хөй-ле чаа үүлдер немежирин хоорайның мэриязы дыңнаткан. Чижээлээрге, бирле дугаар «Чаа чылдың фантазиязы» деп конкурсту чарлаан. Аңаа хоорайның хөй санныг садыглары, хөй-ниитиниң чемненилге, амыдырал хандырылга черлери киржир. Конкурстуң тиилекчилерин Чаа чылдың бүдүүзүнде илередир болгаш январь айда шаңнап-мактаар.

«Тува-Онлайн» медээлер агентилели.

ЧАА АРАГА ЗАВОДУ:
хоолулуг суксуннар, амданныг хандылар

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

арагалар көвүдээнинден, ооң хоралыг уржуундан бистиң чонувус багай чүүлдерге таваржып турарынга чедирген. Маңаа бүдүрген шынарлыг продукцияны садар болзувусса, чонувусту кадык-чаагай амыдыралче, аас-кежиктиг чуртталгаже эгидер база бир арга тургустунуп келир. Араганы саткаш, оон киирген орулгадан, арага акцизтериниң ажыы-биле республиканың бюджединче баштайгы үеде ай санында-ла 5-7 миллион рубль түңнүг орулганы киирип, а бүдүн чылда 80-90 миллион рубль түңнүг арыг орулгадан чоннуң кадыкшылынга ажыктыг чаа-чаа спортзалдарны, ажы-төлүвүске херек школаларны, уруглар садтарын, бажың-балгат дээш, чүнү-даа тудуп шыдаар аргалыг апаар бис. Республикада арага аарыындан хоочурап аараан кижилерге чогумчалыг эмчи дузазы чедириптер шыырак наркология албанын тургузуп алыр болзувусса, кончуг ажыктыг болур. Ооң дузазы-биле каш кижиниң амы-тынын, каш кижиниң кадыкшылын камгалап ап болурун бодап көрүңер.

Ийиде, бо шагда садыгларда өскээртен эккелген арагалар аймаа бажын ажыр-дыр. Чыл санында-ла оларның орулгазы 2 млрд.рубль ажа бээр болгаш олар республикадан дашкаар өскээр чоруй баары хомуданчыг. Ол акшаларның оода-ла 15-20 хуузу биске артып каар болза, республикага кончуг улуг чедиишкин болур. Маңаа бис өскээртен келген арага продукциязын хынап, бо арагалар шынар чок, а өскелери шынарлыг, оларны ажыглаар-ажыглавазын сүмелеп болур апаар бис. Түңнелинде – бистиң рыногувуска эң шынарлыг продукция артып калыр. Бо хемчеглер — "ажыт" экономикага улуг моондак, чүге дизе ол кылымал, багай шынарлыг арагаларның республикаже кирип турар улуг хемнии ышкаш агымының оруун дуй чыдыптар аргалыг болур.

Үште, заводту ажыглалче киириптерге, маңаа 40-50 кижини доктаамал ажылга хаара тудуп болур аргазы тургустунуп келир. Мону бо берге́ саң-хөө кризизиниң үезинде улуг чедиишкин деп санаар-дыр мен. Бүдүрүлгениң ажылы шуудай бээрге, маңаа аъш-чем комбинадының немелде тудугларын тударын база планнап турар бис. Маңаа Тывавыстың кат-чимизин, эм оттарын болбаазырадып, ону чонувуска-даа, өскээр хоорайларжедаа садып болур аргазы тургустунуп келир. Чаагай, амданныг, экология талазы-биле Тывавыстың суу эң арыг деп эртемденнер бадыткап турар болганда, ооң-биле холаан суксуннар, чигирзиг болгаш чаагай чыттыг, хоолулуг газтыг суглар, Тываның аржаан суглары дээш, өскени-даа бүгү Россияның өске регионнарынга-даа, даштыкы күрүнелерге-даа республиканың адын туткан продукцияны садып, оон хөй орулганы киирип ап болур апаар бис. Республиканың тайгаларында, чер-черлеринде черлик кат-чимизивис, эм оттарывыс хөй болгай. Чонувус ону чыып, заводтуң хереглелин хандырып, аңаа чыып алган кат-чимизин дужаагаш, оон эвээш эвес акша-хөреңгини ажылдап ап болур апаар.

Бо чылын республикага күрүне барык 22 объектини тудуп дооскаш, ажыглалга киирген. Оларның хөй кезии – социал объектилер. А "Чагытай" заводу — бир дугаар орулга киирер бүдүрүлге-дир, ооң соонда теплица комбинады, куш фабриказы боттарының ажыглалче кирер ээлчээн манап турар. Ынчангаш бо улуг ажылды амыдыралга боттандырган даргаларга мен өөрүп четтиргенин илередир-дир мен. Баштайгы тиилелге-чедиишкинивиске немей ам-даа хөй-хөй чедиишкиннеривис көвүдеп турар болзунам!

Чазак Даргазының чугаалаан сөстеринге кижи бүрүзү чөпшээрежир дээрзин идегээр-дир мен. Арага аъш-чемге хамааржыр болганда, чем шынарлыг болур ужурлуг. А ону чон хөйнү ишпезин деп бодаар болза, ооң кадык амыдыралче сонуургалын оттуруптар спортчу, социал-камгалал болгаш чуртталга объектилерин хөйү-биле ажыглалче киирип турар болза, байдал чүгээр апаар. Араганы ижер кижи бодун долгандыр турар кадык-чаагай, солун болгаш байлак амыдыралче элээр карактары-биле ээ көрүп турар апаар болза, ол ону бодандыра бээр. Арагадан, таакпыдан, наркотиктерден ол ойталаарын кызыдар апаар, а кадык-чаагай амыдыралдың "амданын" билип алыр болза, өске багай чүүлдерже чардыгар чайы-даа чок апаар. Алкоголизм деп коргунчуг аарыгга удур демисел бо хемчеглерден эгелээр болгаш кадыкшылдыг, аас-кежиктиг амыдыралчуртталгаже чүткүдер баштайгы базымнарның эгези ол боор.

Карим МОНГУШ.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ чуруктары.

Саннар • Фактылар

* "Чагытай" ККБ чыл санында-ла республиканың бюджединче 80-90 млн. рубльди киирер.

* Бөгүнде ында 47 ажылчын олуттарны ажыткан.

* 2007 чылда республикага саттынган арага кылыгларының ниити хемчээли 420 муң декалитр болган, ооң чартыын "Чагытай" ККБ келир чылын күүседирин хүлээнип турар.

* Бо хүннерде акциз чыылдаларының 20 хуузу регионга артар, чаа чылдан эгелеп ол сан ийи катап өзер.

Бүдүрүлгениң ажылдакчызы Джамилия Чооду белен продукцияны чыып тур.

Хостуг хүреш

АЖЫК ЧЕМПИОНАТ ДООЗУЛГАН

Эрткен дыштаныр хүннерде Кызылда «Херел» спорт залынга ТР-ниң Чазааның Даргазының шаңналы дээш эр болгаш херээжен улус аразынга хостуг хүрешке республиканың ажык чемпионады болуп эрткен.

Аңаа Тываның мөгелеринден аңгыда, Новосибирск областан болгаш Красноярск крайдан спортчулар киришкен. Чижээ, Красноярск крайның делегациязын сураглыг тренер Дмитрий Миндиашвили боду удуртуп чораан болгаш бо маргылдааның эрге-байдалын көдүреринге улуг салдарлыг болган.

Ийи хүн иштинде уламчылаан маргылдааны хөй-ле аарыкчылар көрген. Аңаа спорт мастерлеринден аңгыда, делегей чергелиг, а харын-даа алдарлыг спорт мастерлери киришкен. Канчаар-даа аажок чидиг байдалга эрткен маргылдааның тиилекчилери улуг-хүнде, декабрь 7-де, илереттинген.

Эң чиик 48 кил чедир деңзиге херээжен мөгелер хүрешкен. Аңаа Сайзана Ооржак чемпионнаан. Ийиги черни Мира Балчирбай, а үшкү черни Светлана Ооржак эзлээн.

55 килге республикада билдингир херээжен спортчу Чейнеш Бүрбү кымга-даа тиилеттирбейн, бирги черни бүзүрелдии-биле чаалап алган. Ийиги-үшкү черлерни Айлана Куулар биле Буянмаа Куулар аразында үлешкеннер.

Херээжен спортчулар 63 кил чедир деңзиге база хүрешкен. Бо килге Айлана Кызыл-оол тиилекчи болуп үнген, ооң эштери Ольга Сандый биле Сайзана Куулар дараазында шаңналдыг черлерге төлептиг болганнар.

Эр мөгелер аразында хүреш 50 килден эгелээн. Аңаа Кызылдан Хүреш-оол Дондук-оол чемпионнаан. Ийиги черге Самдар-оол Даржаа төлептиг болган.

55 килге бирги черни Новосибирск хоорайны төлээлеп хүрешкен Омак Сүрүң эзлээн. Ол түңнел хүрешке Кызылдың шыырак мөгези Ай-оол Ондар-биле хүрешкен. Ынчалза-даа мөгелерниң кайызы-даа сөөлгү салыгда сан ап чадай бээрге, судья төлге тырткан соонда, О. Сүрүңнү тиилекчи деп чарлаан. Үшкү черлерни Орлан Куулар биле Меңги Чудак үлешкен.

60 кг-ге түңнел хүреш болбаан. Чүге дизе, Мерген Санаанының (Красноярск) удурланыкчызы Алик Сат маргылдаа үезинде кемдээшкин алганы-биле тиилелгени Мергенге шиитккекчилер тывыскан. Бо килге үшкү черни Алексей Донгак биле Айдың Куулар эзлээн.

Маргылдааның эң солун түңнел хүрежиниң бирээзи 66 килге болган. Маңаа кайызы-даа Европа чемпионадынга аңгы-аңгы чылдарда тиилеп чораан Аяс Делгероол биле Опан Сат хүрешкен. Олар-

ның кайызы-даа делегей чергелиг спорт мастерлери. Бо түңнел хүрешке Опан Сат (Красноярск) чемпион болган. Хүндүлүг үшкү черни Арсен Ховалыг биле Кежик Кара-Сал алган.

74 килге түңнел хүрешке Тываның мөгези Аян-оол Ондар биле Красноярск хоорайдан Илез Бараховев ужурашкан. Оларның кайызыдаа Красноярск хоорайны төлээлеп хүрешкен. Чидиг демиселдиң түңнелинде бистиң мөгевис чечен эжин сан талазы-биле тиилеп алыр аргалыг болган. Шак ынчалдыр Аян-оол Ондар хостуг хүрешке республиканың бо чылгы база чемпиону болган. Ынчалза-даа 84 кил чедир деңзиге өске чечен мөге Джоддал Тунтаев Буян Бүрбүүлптү тиилээш, 2008 чылда ТР-ниң чемпиону атты чаалап алган.

96 килге Начын Монгуш (Кызыл) чемпионнаан. Түңнел хүрешке аңаа удур Мерген Ооржак хүрешкен. Бо килге үшкү черни Ай-Демир Монгуш биле Кайгал-оол Донгак аразында үлешкен.

Маргылдааның эң аар болгаш хүндүлүг 120 килинге республиканың ат-сураглыг мөгелери хүрешкен. Оларның аразында бир чечен мөге Амруди Докаев (Красноярск) база турган. Аалчывыс тыва хүрешке бистиң сураглыг мөгевис Аяс Монгушту бир сан ажыр ойнааш (ооң чарнын хевиске дегзипкен), тиилекчи болган. Үшкү черни база бир сургалыг тыва мөге Маадыр Монгуш эжи Эрес Кара-Сал-биле үлешкен.

Хостуг хүрешке республиканың бо чылгы чаа чемпионнарынга туструнда 15 муң рубльди, дараазында шаңналдыг черлерни эзлээн мөгелерге 10-дан 5 муң рубльдерни, дипломнарны болгаш өртектиг белектерни тывыскан.

Маргылдааны хаап тура, ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол мөгелерге болгаш аарыкчыларга байыр чедирип чүве чугаалааш, келир чылын республикага РФ-тиң онза байдалдар сайыды С.Шойгунуң шаңналы дээш делегей чергелиг маргылдааны эрттирер деп планнап турарын дыңнаткан. Ынчангаш аңаа тыва мөгелерниң эки белеткенирин дилээн.

Дмитрий Миндиашвили тыва мөгелерниң белеткелиниң болгаш маргылдааның бедик деңнелге эрткенин дыңнаткаш, ооң тиилекчилери дараазында болур улуг маргылдааларга бо хүннерден эгелээш эки белеткенирин чагып чугаалаан.

Бистиң корр.

Адам ТЕХЕЕВТИҢ тырттырган чуруу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

«Тыва Республикада муниципалдыг нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларының даңзызының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 5 чүүлүнге өскерилге киирериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың октябрь 22-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың ноябрь 24-те чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

2008 чылдың июль 7-де № 683 УХ-II «Тыва Республикада муниципалдыг нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларының даңзызының дугайында» («Тувинская правда», 2008 чылдың август 21-де) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 5-ки чүүлүнүң 2-ги кезээнге «федералдыг хоойлужудулга-биле көрдүнген үндезиннер-биле база чурум езугаар» деп сөстерни немеп, өскерилгени киирер.

2 чүүл

Бо Хоойлу 2009 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 954 УХ-II
2008 чылдың ноябрь 28.

«Муниципалдыг албанның дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 6 чүүлүнге өскерилге киирериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың октябрь 22-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың ноябрь 24-те чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

2000 чылдың январь 12-де № 389 «Муниципалдыг албанның дугайында» («Тувинская правда», 2001 чылдың март 29-та; 2003 чылдың июль 26-да; 2004 чылдың июнь 16-да; 2005 чылдың декабрь 30-де; 2008 чылдың август 21-де; «Шын», 2001 чылдың март 27-де; 2007 чылдың декабрь 17-де) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 6-гы чүүлүнүң 1-ги кезээнге «болгаш бо Хоойлу-биле» деп сөстерни «, бо Хоойлу-биле, муниципалдыг тургузугларның уставтары-биле болгаш өскедаа муниципалдыг хоойлу-дүрүм актылары-биле» деп сөстер-биле солуп, өскерилгени киирер.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 956 УХ-II
2008 чылдың ноябрь 28.

Ак-Довурак хоорайның эптештирилге шиитккекчизиниң албан-дужаалын дүжүрер дугайында база «Тыва Республиканың суд участоктарының болгаш эптештирилге шиитккекчилериниң албан-дужаалдарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың октябрь 22-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың ноябрь 24-те чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

1996 чылдың декабрь 31-де № 1 – ФКХ «Россия Федерациязында суд системазының дугайында» Федералдыг конституция хоойлузунуң 17-ги чүүлүнге дүүштүр, Ак-Довурак хоорайның эптештирилге шиитккекчизиниң албан-дужаалын, ооң эргелелинге хамааржып турган шиидилгезин боттандырар айтырыгларны Барыын-Хемчик кожуунунуң эптештирилге шиитккекчизиниң хоойлудүрүм айтырыгларын шиитпирлээр эргезинге дамчыдып бербишаан, дүжүрер.

2 чүүл

2000 чылдың декабрь 30-де № 813 «Суд участоктарының болгаш Тыва Республиканың эптештирилге шиитккекчилериниң албан-дужаалдарының дугайында» («Тувинская правда», 2001 чылдың июль 10-да; 2007 чылдың июнь 28-те; «Шын», 2007 чылдың июнь 28-те) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 1-ги чүүлде:

а) адында «,Кызыл база Ак-Довурак хоорайларның» деп сөстерни «база Кызыл хоорайның» деп сөстер-биле солуур;

б) 9-ку пунктуну күжүн чидирген деп санаар;

в) 10-гу пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«10) Кызыл хоорай – 8 суд участоктары, 8 эптештирилге шиитккекчилериниң албан-дужаалдары.»;

2) 1 база 2 дугаарлыг капсырылгаларны дараазында эдилге-биле бижиир:

2000 чылдың декабрь 30-де № 813 «Тыва Республиканың эптежилге шиитккекчилериниң албан-дужаалдарының болгаш суд участоктарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга № 1 капсырылга

«Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» деп хоорай округунуң суд участоктарының кызыгаарлары

№ д.д.	Суд участоктары	Суд участоктарының кызыгаарлары: «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» деп хоорай округунуң эптештирилге шиитккекчилериниң суд участоктарынче кирип турар микрорайоннарның, шөлдерниң, кудумчуларның, доора кудумчуларның, дача ниитилелдериниң даңзызы	Эптештирилге шиитккекчилериниң саны
1	2	3	4
1.	Суд участогу № 1 Төп	Кудумчулар: Бухтуева, Интернациональная, Красноармейская, Комсомольская, Майская, Мугур, Новая, Салчак Тока, Титова, Чехова; саарзык эвес талазы: Дружба, Каа-Хем, Пролетарская, Рабочая, Рихард Зорге; доора кудумчулар: Дружба, Коммунистический, Родниковый, Сесерлиг, Сельский, Совхозный, Чульдум, 8-Марта, Южный.	1
2.	Суд участогу № 2 Чөөн	Кудумчулар: Беспалова, Весенняя, Виланская, Восточная, Гранитная, Дачная, Депутатская, Карбышева, Коммунальная, Космонавтов, Красногвардейская, Крылова, Крюкова, Кузнецова, Лермонтова, Малчын, Маяковского, Молодежная, Первомайская, Подгорная, Полевая, Проточная, Пушкина, Садовая, Светлая, Северная, Суворова, Степная, Туристическая, Фрунзе, Чургуй-оола, Шевченко, Шоссейная, Южная; саарзык талазы: Дружба, Каа-Хем, Пролетарская, Рабочая, Рихарда Зорге; доора кудумчулар: Авиации, Восточный, Крутой, Юбилейный, Медицинский, Малый, Мирный, Пограничный, Стрелковый, Тоджинский, Транспортный, Чедырский.	1
3.	Суд участогу № 3 Барыын	Кудумчулар: Баянкольская, Вокзальная, Дзержинского, Западная, Левопроточная, Межмикрорайонная, Новомостовая, Островского, Пальмбаха, Пригородная, Ровенская, Сукпакская, Станционная, Таежная, Хлебозаводская, Шагонарская, Шлакоблочная, 60-ти Богатырей; саарзык эвес талазы: Калинина; доора кудумчулар: Таежный, Трактовый, Тупиковый; солагай талакы хем эриинде садчы ниитилелдер.	1
4.	Суд участогу № 4 Мурнуу	Кудумчулар: Ангарский бульвар, Индустриальная, Иркутская, Островная, Энергетиков; саарзык эвес талазы: Бай-Хаакская, Ооржак Лопсанчапа; саарзык талазы: Калинина, Московская, Аэропорт; Строитель суур; психбольница участогу; студентилер кварталы.	1
5.	Суд участогу № 5 Енисейниң	Кудумчулар: Абаканская, Азасская, 2-ая Азасская, Белинского, Береговая, Вавилинская, Госплемобъединение, Дорожная, Дөгээ-Баары, Енисейская, Звероферма, Кирпичная, Клубная, Ключевая, Механизации, Мостовая, Набережная, Орджоникидзе, Паромная, Подрощенская, Правобережная, Свердлова, Семирацского, Серекея, Терешковой, Тонмас-Суг, Туранская, Холмистая, Школьная, ул. 8 Марта; доора кудумчулар: Автомобильный, Механизации, Набережный, Саянский, Серекея, Строительный, Тополиный, Хемчикский, Ээрбекский, Зверохозяйство; оң талакы эриктиң садчы ниитилелдер.	1
6.	Суд участогу № 6 Гагарин	Арат шөлү; Кудумчулар: Безымянная, Гагарина, Кочетова, Кызыл партизаннар, Ленин, Лесозаводская, Тыва экитурачылар, Щетинкин-Кравченко, Чульдум; доора кудумчулар: Безымянный, Речной: Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг парыгы.	1
7.	Суд участогу № 7 Горный	Кудумчулар: Горная, Декабристер, Заводская, Каменистая, Кечил-оол, Мира, Оюн Курседи, Складская, Слободская, Советская, Улуг-Хемская, Чапаев; саарзык талазы: Московская, Ооржак Лопсанчап; доора кудумчула: Горный, Загородный, Кооперативный, Мугур, Почтовый .	1
8.	Суд участогу № 8 Магистральный	Кудумчулар: Байкальская, Бүренская, Геологическая, Звездная, Көк-Тейская, Колхозная, Лесная, Листвянка, Луговая, Лунная, Магистральная, Малоенисейская, МЖК-1 микрорайон, Новоселов, Новостроек, Париж коммунарлары, Паротурбинная, Педагогическая, Песочная, Полигонная, Профсоюзная, Релейная, Республиканская, Сарыг-Сепская, Сельскохозяйственная, Сергея Лазо, Сердобова, Сибиряков-Гвардейцев, Сибирская, Солнечная, Спортивная, Сумонная, Университетская, Хвойная, Хербисная, Целинная, Центральная, Шотмана, Эрзинская, 26 Баку комиссарлары, 2-ги Серебрянка; саарзык талазы: Бай-Хаакская; доора кудумчулар: Анкерный, Аратский, Животноводов, Педагогический; Буддистерниң шажын катты-жыышкыны, Энергетиктер микрорайону, Спутник: кудумчулар 1, 2, 3, 4, 5, 6 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16 дугаар линиялар.	1

Тайылбыр:

Суд участогунуң кызыгаарларынче чуртталга бажыңнарынга кожа чыдар коммерсиялыг болгаш коммерсиялыг эвес организациялар, тудуг объектилери, шөлдер, садтар, парктар, скверлер, өөредилге албан черлери, оруктар, көвүрүглер, аргалар, ховулар, хөөлбек суглар, өске-даа объектилер болгаш девискээрлер турар девискээрлерни база киирер.

Бо Хоойлуну хүлээп алган соонда туттунган болгаш ажыглалче кирген база айыттынган шөлдерде, кудумчуларда болгаш доора кудумчуларда турар чуртталга бажыңнарын чогуур суд участогунуң девискээринге хамаарыштырар.

2000 чылдың декабрь 30-де № 813 «Тыва Республиканың эптежилге шиитккекчилериниң албан-дужаалдарының болгаш суд участоктарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга № 2 капсырылга

Тыва Республиканың районнарында суд участоктарының кызыгаарлары

№	Районнар	Районнарда чурттакчылар-ның саны (муң кижи)	Суд участоктарының кызыгаарлары	Эптежилге шиитккек-чилериниң саны
1.	Бай-Тайга	12,2	Суд участогу: Тээли суурунуң Кара-Хөл суурунуң Кызыл-Даг суурунуң Шуй суурунуң Хемчик суурунуң Бай-Тал суурунуң Ээрбек суурунуң	1
2.	Барыын-Хемчик	26,0	Суд участогу: Ак-Довурак хоорайның Кызыл-Мажалык суурунуң Хөнделең суурунуң Шекпээр суурунуң Бижиктиг-Хая суурунуң Эрги-Барлык суурунуң Ак суурунуң Аяңгаты суурунуң Барлык суурунуң Аксы-Барлык суурунуң	1
3.	Чөөн-Хемчик	20,8	Суд участогу: Чадаана хоорайның Шеми суурунуң Чыргакы суурунуң Хорум-Даг суурунуң Ийме суурунуң Баян-Тала суурунуң Теве-Хая суурунуң Хайыракан суурунуң Бажың-Алаак суурунуң Хөндергей суурунуң Чыраа-Бажы суурунуң Элдиг-Хем суурунуң	1
4.	Каа-Хем	12,7	Суд участогу: Сарыг-Сеп суурунуң Суг-Бажы суурунуң Бүрен-Хем суурунуң Кундустуг суурунуң Бояровка суурунуң Көк-Хаак суурунуң Бүрен-Бай-Хаак суурунуң Сизим суурунуң Элегес-Аксы суурунуң Ильинка суурунуң Дерзиг-Аксы суурунуң	1
5.	Кызыл	23,2	Суд участогу: хоорай чергелиг Каа-Хем суурунуң Баян-Кол суурунуң Терлиг-Хая суурунуң Ээрбек суурунуң Черби суурунуң Кара-Хаак суурунуң Элегес-Аксы суурунуң Сукпак суурунуң Кур чер суурунуң Шамбалыг суурунуң	1
6.	Бии-Хем	11,1	Суд участогу: Туран суурунуң Хадың суурунуң Сесерлиг суурунуң Өөк суурунуң Сушь суурунуң Тарлаг суурунуң Севи суурунуң Аржаан суурунуң	1
7.	Таңды	13,1	Суд участогу: Бай-Хаак суурунуң Арыг-Бажы суурунуң Дүрген суурунуң Межегей суурунуң Кочетов суурунуң Балгазын суурунуң Кызыл-Арыг суурунуң Успенка суурунуң	1
8.	Улуг-Хем	19,3	Суд участогу: Шагаан-Арыг хоорайның Хайыракан суурунуң Иштии-Хем суурунуң Көк-Чыраа суурунуң Арыг-Үзүү суурунуң Арыскан суурунуң Эйлиг-Хем суурунуң Торгалыг суурунуң Чааты суурунуң Ийи-Тал суурунуң	1

3 чүүл
Бо Хоойлу 2009 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.
Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
№ 958 УХ-II
2008 чылдың ноябрь 28.

«Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 26 база 32 чүүлдеринге өскерилгелер киирериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың октябрь 22-де хүлээп алган Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың ноябрь 24-те чүүлдүг деп көрген

1 чүүл
2006 чылдың июнь 23-те № 1867 УХ-I «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» («Тувинская правда», 2006 чылдың июнь 24-те; 2007 чылдың август 9-та) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 26-гы чүүлдүң 4-ку кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«4. Бүрүткеткен кандидатты чүгле федералдыг хоойлулар-биле доктааттынган негелделерни сагып турда, кеземче харыысалгазынга кииришти рген, тудуп хоругдаан азы суд чуруму-биле онаап турар административтиг кеземче хемчеглеринге таварышты рган бооп болур»;

2) 32-ги чүүлдүң 9-ку кезээнде:

а) 4-ку пунктуну күжүн чидирген деп санаар;

б) 5-ки пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«5) кандидаттың бодунуң чуруун ажыглаарынга, ону өске кандидаттар-биле кады идип үндүрген соңгулда каттыжыышкынының ооң чуруун, ооң иштинде бодунуң кадайы-биле, уруглары-биле (18 хар назы четпээн уругларны киргени-биле), ада-иезибиле база өске-даа чоок төрелдери-биле кады, а ол ышкаш танывазы кижилер аразынга чуруун ажыглаарынга.».

2 чүүл
Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
№ 960 УХ-II
2008 чылдың ноябрь 28.

Тыва Республиканың албан езузунуң аттарын ажыглаарының дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың октябрь 22-де хүлээп алган Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың ноябрь 24-те чүүлдүг деп көрген

1 чүүл
Бо Хоойлу «Тыва Республика», «Тыва» деп албан езузунуң аттарын база ол ышкаш ол аттардан тургустунган сөстерни (моон ыңай Тыва Республиканың албан езузунуң аттары дээн) ажыглаарының чурумун доктаадып турар.

2 чүүл
Таакпы болгаш арага продукцияларының (ооң иштинде пиво) аттарынга Тыва Республиканың албан езузунуң аттарын ажыглаары хоруглуг.

Бодунуң продукциязынга Тыва Республиканың албан езузунуң аттарын тургузар эргени, Тыва Республиканың Чазааның доктаадып тургусканы таварылгаларда болгаш чурум езугаар, Тыва Республиканың Чазааның төлээлекчи органының чөпшээрелиниң үндезининге хуу сайгарлыкчыларга болгаш юридиктиг эргелиг албан черлеринге, оларның организастыг-хоойлу-дүрүм хевирлеринден хамаарылга чокка бээр.

Тыва Республиканың нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле Тыва Республиканың албан езузунуң аттарын ыяап-ла ажыглаарының таварылгалары көрдүнген бооп болур.

3 чүүл
Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, 10 хонук эрткен соонда күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
№ 962 УХ-II
2008 чылдың ноябрь 28.

«Тыва Республикада соңгулдалыг муниципалдыг албан-дужаалдарның даңзызының болгаш муниципалдыг албанның муниципалдыг албан-дужаалдарының даңзызының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун күжүн чидирген деп санаарының дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың октябрь 22-де хүлээп алган Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың ноябрь 24-те чүүлдүг деп көрген

1 чүүл
2003 чылдың июль 10-да № 372 УХ-I «Тыва Республикада соңгулдалыг муниципалдыг албан-дужаалдарның даңзызының болгаш муниципалдыг албанның муниципалдыг албан-дужаалдарының даңзызының дугайында» («Тувинская правда», 2003 чылдың июль 26-да) Тыва Республиканың Хоойлузунда киирген өскерилгези-биле 1999 чылдың июнь 3-те № 232 «Тыва Республикада соңгулдалыг муниципалдыг албан-дужаалдарның даңзызының болгаш муниципалдыг албанның муниципалдыг албан-дужаалдарының даңзызының дугайында» («Тувинская правда», 1999 чылдың июнь 3-те) Тыва Республиканың Хоойлузун күжүн чидирген деп санаар.

2 чүүл
Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
№ 964 УХ-II
2008 чылдың ноябрь 28.

«Тыва Республикада автомобиль оруктарының дугайында болгаш орук ажыл-чорудулгазының дугайында»

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың октябрь 22-де хүлээп алган Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың ноябрь 19-та чүүлдүг деп көрген

I эге. НИИТИ ДҮРҮМНЕР

1 чүүл. Бо хоойлунуң күштүг болур адыры

1. Бо Хоойлу Тыва Республикада автомобиль оруктарын ажыглааны-биле база орук ажыл-чорудулгазын боттандырганы-биле холбаштыр тыптыр хамаарылгаларны таарыштырып турар (моон ыңай орук ажыл-чорудулгазы дээн).

2. Бо Хоойлунуң күжү девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг, тус чер

ужур-дузалыг бүгү-ле автомобиль оруктарынга болгаш Тыва Республиканың хуу автомобиль оруктарынга хамааржыр (моон ыңай – автомобиль оруктары дээн).

2 чүүл. Бо Хоойлунуң сорулгалары

Бо хоойлунуң сорулгаларынга:

1) автомобиль оруктарының ажылдаарының, ооң ажыглалының дөстерин тодарадыры, автомобиль оруктарының ажыглакчыларының, автомобиль оруктарының эзелериниң, күрүнениң, муниципалдыг тургузугларның эрге-ажыынга орук ажыл-чорудулгазын боттандырары;

2) орук ажыл-чорудулгазының талазыбиле күрүне башкарылгазын сайзыраңгайжыдары;

3) автомобиль оруктарының камгалалын болгаш хөгжүлдезин хандырары, оларның техниктиг байдалын экижидери;

4) орук ажыл-чорудулгазының талазыбиле депшилгелиг технологияларны болгаш стандарттарны нептередиринге деткимче;

5) орук ажыл-чорудулгазын боттандырып турда, ачы-дуза болгаш күш-ажыл рыногунга ак сеткилдиг болгаш үре-түңнелдиг чижилгени хандырары;

6) автомобиль оруктарын ажыглаарының болгаш орук ажыл-чорудулгазын боттандырарының талазы-биле инвестиция байдалын экижидери;

7) автомобиль оруктарын делегей чергелиг транспорт четкизинге каттыжарын хандырары хамааржыр.

3 чүүл. Бо хоойлуда ажыглаттынып турар кол-кол билиглер

Бо хоойлунуң сорулгаларынга дараазында кол-кол билиглер ажыглаттынып турар:

1) автомобиль оруктары – транспорт чепсек-херекселдериниң шимчээшкинине ажыглаар болгаш автомобиль оруктарының аңгылаан шыйыгларының кызыгаарларында чер участоктары болгаш ооң адаанда болгаш кырында конструктивтиг кезектери (орук чалы, орук шывыы болгаш ындыг хевирлиг элементилер) болгаш ооң технологтуг кезээ болур орук дериглери, - камгалал орук дериглери, кылымал орук дериглери, бүдүрүлге объектилери, автомобиль оруктарының аайлап тударының кезектери кирип турар транспорт инфраструктуразының объектизи;

2) камгалал орук дериглери – камгалал ужур-дузалыг ногаажыдылга кезээнге хамааржыр дериглер; херимнер; хар көшкеден автомобиль оруктарын камгалаар кылдыр тургустунган тургузуглар; шимээндааштан болгаш хаттан камгаланыр тургузуглар; ындыг хевирлиг өске-даа дериглер;

3) кылымал орук дериглери – автомобиль оруктарының өске автомобиль оруктарыбиле, суг агымнары-биле, оңгарлар-биле каржып эртер черлеринге транспорт чепсек-херекселдериниң, чадаг кижилерниң шимчээшкинине болгаш мал сүреринге таарыштырган, ындыг шимчээшкинге, сүрүүшкүнүнге шаптыктыг болуп турар черлерге кылган дериглер (кышкы орук, көвүрүглер, дош кыры-биле кежиглер, хоолайлар, оруктар, туннельдер, көвүрүглей кылган оруктар, ындыг хевирлиг дериглер);

4) бүдүрүлге объектилери – автомобиль оруктарының капитал септелгезинге, септелгезинге тудуп тургузарынга ажыглаар дериглер;

5) автомобиль оруктарының аайлап тудар кезектери – орук демдектери, орук херимнери, светофорлар болгаш орук шимчээшкинин таарыштырар өске-даа тургузуглар, дыштаныр черлер, доктаар пунктулар, автомобиль оруктарын чырыдарынга ажыглаар объектилер, чадаг улус оруктары, транспорт чепсек-херекселдериниң деңзи болгаш хемчээл хыналдазын чорудар пунктулар, төлевир тыртар пунктулар, транспорт чепсек-херекселдериниң доктаар черлеринге хамаарышкан, автомобиль оруктарының болгаш кылымал оруктар дериглериниң камгалалынга, ооң иштинде орук сервизиниң объектилеринден аңгыда, оларның айыл чок чоруун хандырарынга ажыглаар дериглер, тротуарлар;

6) орук ажыл-чорудулгазы – автомобиль оруктарын септээр, капитал септелгезин кылыр, чаартып кылырын болгаш тудуп тургузарын төлевилээр талазы-биле ажыл-чорудулга;

7) автомобиль оруктарының ээлери – Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр, автомобиль оруктарын өнчүхөреңги эргезиниң аайы-биле эдилеп турар күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи органнары, тус чер чагыргалары (муниципалдыг тургузугнуң күүсекчи болгаш башкарыкчы органы), хуу кижилер болгаш юридиктиг эргелиг албан черлери;

8) автомобиль оруктарының ажыглакчылары – орук шимчээшкининиң киржикчилери кылдыр автомобиль оруктарын ажыглап турар юридиктиг эргелиг албан черлери болгаш хуу кижилер;

9) автомобиль оруктарын чаартып кылыры – ажылдар чорудуп турда, автомобиль оруктарының аңгылап берген шыйыгларының кызыгаары өскерлир азы автомобиль оруктарының клазын болгаш категориязын өскерлиринге чедирер, автомобиль оруктарының параметрин, ооң участоктарының өскерлирин боттандырар ажылдар бөлүү;

10) автомобиль оруктарының капитал септелгези – күүселдезин автомобиль оруктарының доктааттынган чөпшээреп болур утказының клазының болгаш категориязының техниктиг тайылбырының иштинге боттандырары көрдүнген болгаш күүседип турда, автомобиль оруктарының конструктивтиг болгаш бүзүрелдииниң база айыл чок чоруунуң өске-даа тайылбыры дээп турар болгаш автомобиль оруктарының аңгылап берген шыйыының кызыгаары өскерилбес, автомобиль оруктарының конструктивтиг кезектерин, орук дериглерин болгаш (азы) оларның кезектерин катап тургузар болгаш (азы) солуур талазы-биле ажылдар бөлүү;

11) автомобиль оруунуң септелгези – автомобиль оруктарының транспорт-ажыглал тайылбырын катап тургузарының талазы-биле ажылдарны кылып турда, автомобиль оруктарының айыл чок чоруунуң база бүзүрелдииниң конструктивтиг болгаш өске тайылбырынга чедирбейн турар, ажылдар бөлүү;

12) автомобиль оруун тудары – автомобиль оруктарынң техниктиг байдалын, ооң техниктиг байдалының үнелелин чогуур деңнелге тудар, а ол ышкаш орук шимчээшкининиң айыл чок чоруун хандырар болгаш организастаарының талазы-биле ажылдар бөлүү;

13) орук сервизиниң объектилери – орукка чораан орук шимчээшкининиң киржикчилерин хандырары-биле бердинген оран-сава, тудуглар, улуг тудуглар болгаш өске-даа объектилер (машиналарга бензин кудар станциялар, автостанциялар, автовокзалдар, аалчылар бажыңнары, ниитиниң чемненилге черлери, техниктиг ачы-дуза чедирер станциялар, а ол ышкаш оларның ажылдаарынга чугула транспорт чепсек-херекселдерин тургузар черлери болгаш дыштаныр черлер);

14) автомобиль оруунуң аңгылап каан шыйыы – автомобиль оруктарының конструктивтиг кезектерин, орук дериглери тургузары-биле бердинген болгаш орук сервизиниң объектилери туруп болур азы турар чер участоктары (черниң категориязындан хамаарылга чокка);

15) автомобиль оруктарының орук кыдыының шыйыы – автомобиль оруктарының аңгылап каан шыйыынга ийи талазындан чыпшыр чыдар болгаш кызыгаарларында орук шимчээшкининиң айыл чок чоруунуң негелделерин, а ол ышкаш автомобиль оруктарының хөгжүүрүнүң келир үезин көрүп тургаш ооң камгалалын, автомобиль оруктарын тударынга, септээринге, капитал септелгезинге, эде чаартырынга таарымчалыг байдалдарны хандырар сорулгалар-биле чер участоктарын ажыглаарының тускай чурумун доктаадып турар девискээрлер.

4 чүүл. Автомобиль оруктарын бөлүктээри

1. Автомобиль оруктары, оларның ужур-дузазының аайы-биле дараазында кезектерге чарлыр:

1) федералдыг ужур-дузалыг автомобиль оруктары;

2) девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктары;

3) тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктары;

4) хуу автомобиль оруктары деп аңгыланыр.

2. Ниити ажыглалдың автомобиль оруктарынга кызыгаар чок санныг кижилерниң транспорт чепсек-херекселдериниң шимчээшкинине ажыглаар автомобиль оруктары хамааржыр.

3. Ниити ажыглалдың эвес автомобиль оруктарынга хуу өнчү болуп турар, күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи органнарының, тус чер администрацияларының (муниципалдыг тургузугларның күүсекчи болгаш башкарыкчы органнары), хуу кижилерниң азы юридиктиг эргелиг албан черлериниң эдилелинде азы ажыглалында база боттуң хереглелдеринде, чок болза күрүнениң азы муниципалдыг хереглелдерге оларның дорт ажыглап турары автомобиль оруктары хамааржыр. Девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити ажыглалдың эвес автомобиль оруктарының даңзызын Тыва Республиканың Чазаа бадылаар. Девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити ажыглалдың эвес автомобиль оруктарының даңзызынга федералдыг ужур-дузалыг ниити ажыглалдың эвес автомобиль оруктарын болгаш оларның участоктарын киирип болбас. Тус чер ужур-дузалыг ниити ажыглалдың эвес автомобиль оруктарының даңзызын тус черниң бот-башкарылга органы бадылаар.

Девискээр азы муниципалдар аразының ниити ажыглалдың автомобиль оруктарынга дарааазында автомобиль оруктары хамааржыр:

1) Тыва Республиканың найысылалы — Кызыл хоорайны Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының административтиг төптери-биле база хоорай чергелиг суурларбиле харылзаштырып турар;

2) муниципалдыг районнарның административтиг төптерин өске муниципалдыг районнарның административтиг төптери-биле харылзаштырып турар;

3) муниципалдыг районнарның көдээ суурларының административтиг төптерин өске муниципалдыг районнарның көдээ суурларының административтиг төптерибиле харылзаштырып турар;

4) девискээрлер аразының, делегей чергелиг (федералдыг оруктар даңзызынче киртинмээн) автотранспорт харылзааларын хандырып турар автомобиль оруктары хамааржыр.

4. Ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга хамаарыштырар демдектерин болгаш девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызын Тыва Республиканың Чазаа бадылаар. Девискээр азы муниципалдар аразының ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызынга федералдыг ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарын болгаш оларның участоктарын киирип болбас.

5. Суурнуң тус чер ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктары федералдыг, девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарындан аңгыда, суурнуң чурттакчылыг черлериниң кызыгаарларында ниити ажыглалдың автомобиль оруктары болур. Суурнуң тус чер ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызын суурнуң тус черниң бот-башкарылга органы бадылап болур.

6. Муниципалдыг районнуң тус чер ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктары федералдыг, девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарындан аңгыда, муниципалдыг районнуң кызыгаарларында чурттакчылыг черлерни харылзаштырып турар, ниити ажыглалдың автомобиль оруктары болур. Муниципалдыг районнуң тус чер чергелиг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызын муниципалдыг районнуң тус черниң бот-башкарылга органы бадылап болур.

7. Хоорай округунуң тус чер ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктары федералдыг, девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарындан аңгыда, хоорай округунуң кызыгаарында ниити ажыглалдың автомобиль оруктары болур. Хоорай округунуң тус чер ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызын хоорай округунуң тус чер бот-башкарылга органы бадылап болур.

8. Ниити ажыглалдың хуу автомобиль оруктарынга хуу кижилерниң азы юридиктиг эргелиг албан черлериниң өнчүзүнде, кызыгаар чок санныг кижилерниң транспорт чепсек-херекселдерине чоруурун кызыгаарлап турар тургузуглары-биле дериттинмээн автомобиль оруктары хамааржыр. Чамдык хуу автомобиль оруктары ниити ажыглалдың эвес хуу автомобиль оруктарынга хамааржыр.

9. Автомобиль оруктарының бөлүктээшкинин база оларны автомобиль оруктарының категорияларынга хамаарыштырарын (бирги, ийиги, үшкү, дөрткү, бешки категорияларга) Россия Федерациязының Чазааның бадылааны чурум езугаар, автомобиль оруктарының транспорт-ажыглал тайылбырынга база хереглелиниң шынарынга хамаарыштыр боттандырар.

5 чүүл. Автомобиль оруктарынга өнчү

1. Автомобиль оруктары Россия Федерациязының өнчүзүнге, Тыва Республиканың өнчүзүнге, муниципалдыг өнчүге, а ол ышкаш юридиктиг эргелиг албан черлериниң болгаш хуу кижилерниң өнчүзүнге туруп болур.

2. Тыва Республиканың өнчүзүнге девискээрлер азы муниципалдар араҙының ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызынче, чок-ла болза Тыва Республиканың Чазааның бадылааны, девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити эвес ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызынче киирген автомобиль оруктары хамааржыр.

3. Девискээрлер азы муниципалдар аразы чергелиг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызынче, чок болза Тыва Республиканың Чазааның бадылааны девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити эвес ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызынче киирген автомобиль оруктары Тыва Республиканың өнчүзү болур (Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынган чурум езугаар, Тыва Республиканың өнчүзүнге дамчыдар).

4. Девискээрлер азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызындан азы болза Тыва Республиканың Чазааның бадылааны девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити эвес ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызындан үнүп турар автомобиль оруктары Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктаадып тургускан чурум езугаар, Россия Федерациязының өнчүзү кылдыр азы муниципалдыг өнчүже шилчиир.

5. Суурнуң өнчүзүнге федералдыг, девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг база хуу автомобиль оруктарындан аңгыда, суурнуң чурттакчылыг черлериниң кызыгаарларында ниити болгаш ниити эвес ажыглалдың автомобиль оруктары хамааржыр.

6. Хоорай округунуң өнчүзүнге федералдыг, девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг болгаш хуу автомобиль оруктарындан аңгыда, хоорай округунуң кызыгаарларында ниити болгаш ниити эвес ажыглалдың автомобиль оруктары хамааржыр.

7. Муниципалдыг районнуң өнчүзүнге федералдыг, девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг болгаш хуу автомобиль оруктарындан аңгыда, муниципалдыг районнуң кызыгаарларында ниити болгаш ниити эвес ажыглалдың автомобиль оруктары хамааржыр.

8. Автомобиль оруктарын девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити эвес ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызынче азы болза девискээрлер азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити эвес ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызынче киирери ындыг автомобиль оруктарын чогуур өнчү эргезинге дүүштүр автомобиль оруктарының ээлеринге быжыглаарынга үндезин болуп турар.

9. Юридиктиг эргелиг албан черлериниң болгаш хуу кижилерниң өнчүзүнге хуу кижилерниң азы юридиктиг эргелиг албан черлериниң, ындыг кижилерге чер хоойлужудулгазы-биле доктааттынган чурум езугаар берген чер участоктарынга боттарының акша-хөреңгизи-биле туттунган автомобиль оруктары, чок болза Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр ындыг кижилерге өнчү кылдыр дамчыдып берген автомобиль оруктары хамааржыр.

6 чүүл. Автомобиль оруктарының аттары болгаш оларның дөмейлешкек дугаарлары

1. Девискээрниң азы муниципалдар аразының ниити ажыглалдың автомобиль оруктары аттыг болур ужурлуг.

2. Девискээр азы муниципалдар аразының ниити ажыглалының автомобиль оруктарынга атты Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлекчи органы тыпсыр.

3. Тус чер ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктары Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлекчи органы-биле дугуржулга езугаар, чогуур тус черниң бот-башкарылга органының оларга тыпсып бергени аттыг болуп болур.

4. Хуу автомобиль оруктары ындыг автомобиль оруктарының ээлериниң адааны-биле адаттынган аттарлыг болур.

5. Чурттакчылыг черлерни харылзаштырып турар автомобиль оруктарының ады, дүрүм езугаар, ол автомобиль оруктарының харылзаштырып турары чурттакчылыг черлерниң аттарындан тургустунар ужурлуг. Автомобиль оруктарының адынга автомобиль оруунуң чанында чыдар чурттакчылыг черниң адын, географтыг болгаш өске-даа объектилерниң аттарын, төөгүлүг болуушкуннуң адын айтып болур, а ол ышкаш чогуур черниң национал чаңчылдарын болгаш онзагай талаларын өөренип көрүп тургаш адын тургузуп болур. Тыва Республиканың Чазааның, тус черниң бот-башкарылга органының бадылааны девискээр азы муниципалдар аразы, тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарының даңзызынга автомобиль оруктарының аттары айыттынган турар ужурлуг.

6. Автомобиль оруктары дөмейлешкек дугаарлыг болур ужурлуг. Автомобиль оруктарының дөмей дугаарларын:

1) девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга – Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары;

2) суурларның тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга – суурларның тус чер бот-башкарылга органнары;

3) хоорай округтарының тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга – хоорай округтарының тус черниң бот-башкарылга органнары;

4) муниципалдыг районнарның тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга – муниципалдыг районнарның тус чер бот-башкарылга органнары;

5) хуу автомобиль оруктарынга – хуу автомобиль оруктарының ээлери болуп турар хуу кижилер азы юридиктиг эргелиг албан черлери тыпсыр.

7. Автомобиль оруктарының дөмейлешкек дугаарларын Тыва Республиканың Чазааның, тус черниң бот-башкарылга органының бадылааны девискээр азы муниципалдар аразы болгаш тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарының даңзызынга айыткан турар ужурлуг.

7 чүүл. Автомобиль оруктарының узунун санаары

1. Автомобиль оруктарының узунун эге чурттакчылыг черниң пунктузундан, сөөлгү (төнчү) чурттакчылыг черниң пунктузунга чедир азы Россия Федерациязының Күрүне кызыгаарынга чедир санаар. Чурттакчылыг черниң кызыгаарларында автомобиль оруктарының узунун автомобиль оруунуң, ооң төп өзээ-биле эге точкадан, сөөлгү точказынга чедир санаар.

2. Автомобиль оруктарының узунунуң эге чижек точказы болгаш сөөлгү чижек точказы кылдыр колдуунда:

1) чурттакчылыг черни харылзаштырып турар автомобиль оруктарынга почта харылзаа организацияларының тускайлаттынган кезектерин, күрүне эрге-чагыргазының азы тус черниң бот-башкарылга органының оран-савазын, чок-ла болза чурттакчылыг черниң төвүнде турар өске-даа оран-саваны азы бажың-балгатты;

2) боттарының аразынга өске автомобиль оруктарын каттыштырып турар азы оларга чыпшыр чыдар автомобиль оруктарынга автомобиль оруктарының белдирин;

3) географтыг, төөгүлүг болгаш айыткан объектилерни тудуштуруп турар ниити ажыглалдың автомобиль оруктарынга өске-даа объектилерниң кызыгаарларын хамаарыштырар.

2 эге. АВТОМОБИЛЬ ОРУКТАРЫН АЖЫГЛААР БОЛГАШ ОРУК АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫН БОТТАНДЫРАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КҮРҮНЕ ЭРГЕ-ЧАГЫРГА ОРГАННАРЫНЫҢ БОЛГАШ ТУС ЧЕРНИҢ БОТ-БАШКАРЫЛГА ОРГАННАРЫНЫҢ БҮРҮН ЭРГЕЛЕРИ

8 чүүл. Тыва Республиканың Чазааның автомобиль оруктарын ажыглаарының болгаш орук ажыл-чорудулгазын боттандырар адырда бүрүн эргелери

Тыва Республиканың Чазааның автомобиль оруктарын ажыглаарының болгаш орук ажыл-чорудулгазын боттандырар талазы-биле бүрүн эргелеринге:

1) девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктарының камгалалын хандырары дээш хыналданы боттандырары;

2) девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктарын хөгжүдериниң талазы-биле инвестиция политиказының кол-кол угланыышкыннарын ажылдап кылыры;

3) девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызын, девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити эвес ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызын бадылаары;

4) девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга хамаарыштыр орук ажыл-чорудулгазын боттандырарын хандырары;

5) девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарынга шимчээшкин үезинде аар чүүктер сөөртүрүн боттандырып турар транспорт чепсек-херекселдериниң чедирер хоразының хемчээлин тодарадыры;

6) девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарынга орук сервизиниң объектилерин кожарының талазы-биле ачы-дуза чедирилгелериниң даңзызын болгаш өртээн тургузары;

7) Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр хамааты камгалалының, мөөңнеттинген белеткел талазы-биле хемчеглерни организастаарда болгаш эрттирерде автомобиль оруктарын ажыглаары, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар талазы-биле Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр автомобиль оруктарында онза байдалдарның уржуктарын узуткаары;

8) девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының ажыглакчыларын медээлер-биле хандырары;

9) девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктарын тударынга, септелгезинге, капитал септелгезинге саң-хөө чарыгдалдарының нормативтерин болгаш айыттынган сорулгаларга Тыва Республиканың бюджединиң акшаландырыышкынының хемчээлин санаарының дүрүмнерин бадылаары;

10) 2007 чылдың ноябрь 8-те 257-ФХ «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының база орук ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киириериниң дугайында» Федералдыг хоойлу-биле (оон ыңай — «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының база орук ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киириериниң дугайында» Федералдыг хоойлу дээн), Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагырга органнарынга хамаарыштыр өске-даа федералдыг хоойлулар-биле доктааттынган бүрүн эргелерни боттандырары.

9 чүүл. Федералдыг ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга хамаарыштыр орук ажыл-чорудулгазын боттандырарынга Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының киржилгези

Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары Тыва Республиканың бюджединиң акша-хөреңгизи-биле орук ажыл-агыйының адырынга күрүне дузазын чедирер болгаш күрүне эт-хөреңгизин эргелеп-башкарар талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының болгаш Тыва Республиканың Чазааның аразында чардынган дугуржулга-биле тодараттынган чурум езугаар, Тыва Республиканың бюджединден федералдыг бюджетке субсидиялар бээриниң аргазы-биле, федералдыг ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга хамаарыштыр орук ажыл-чорудулгазының адырында Россия Федерациязының бүрүн эргелерин боттандырарынга киржир эргелиг болур.

10 чүүл. Автомобиль ажыл-чорудулгазын боттандырар болгаш автомобиль оруктарын ажыглаарының талазы-биле тус черниң бот-башкарылга органнарының бүрүн эргелери

Автомобиль оруктарын ажыглаар болгаш автомобиль ажыл-чорудулгазын боттандырар талазы-биле тус черниң бот-башкарылга органнарының бүрүн эргелеринге:

1) тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарының камгалалын хандырары дээш хыналданы боттандырары;

2) тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарын хөгжүдер талазы-биле инвестиция политиказының кол-кол угланыышкыннарын ажылдап кылыры;

3) тус чер ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарын төлевирлиг үндезинге ажыглаарының болгаш ындыг ажыглалды соксадырының дугайында шиитпирни хүлээп алыры;

4) тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга хамаарыштыр орук ажыл-чорудулгазын боттандырары;

5) тус чер ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарынга шимчээшкин үезинде аар килдиг чүүктер сөөртүрүн боттандырып турар транспорт чепсек-херекселдериниң чедирер хоразының хемчээлин тодарадыры;

6) чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар талазы-биле Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр автомобиль оруктарынга онза байдалдарның уржуктарын чок кылыры, хамааты камгалалының, мөөңнеттинген белеткел талазы-биле хемчеглерни организастап эрттирип турда, автомобиль оруктарын ажыглаары;

7) тус чер ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының ажыглакчыларын медээлер-биле хандырары;

8) тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарын тударынга, септелгезинге, капитал септелгезинге саң-хөө чарыгдалдарының нормативтерин болгаш айыттынган сорулгаларга тус чер бюджединиң акшаландырыышкынының хемчээлин санаарының дүрүмнерин бадылаары;

9) тус чер ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызын, тус чер ужур-дузалыг ниити эвес ажыглалдың автомобиль оруктарының даңзызын бадылаары;

10) тус чер ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарынга орук сервизиниң объектилерин кожары-биле дуза чедирилгезиниң өртээн болгаш даңзызын тургузары;

11) «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының база орук ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киириериниң дугайында» Федералдыг хоойлу-биле, өске-даа федералдыг хоойлулар-биле, Тыва Республиканың хоойлулары-биле тус черниң бот-башкарылга органнарының бүрүн эргелеринге хамаарыштырган өске-даа бүрүн эргелерни боттандырары хамааржыр.

3 эге. ОРУК АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫ

11 чүүл. Орук ажыл-чорудулгазын планнаары

Орук ажыл-чорудулгазының планнаашкынын кылырын девискээр планын кылыр документилерниң белеткээрин болгаш бадылаарын Россия Федерациязының Хоорай тудуушкунунуң кодекизинге дүүштүр боттандырар, автомобиль оруктарын тударынга, септелгезинге, капитал септелгезинге болгаш автомобиль оруктарының транспорт ажыглалының байдалын үнелээринге, узун хуусаалыг тускай сорулгалыг программаларга саң-хөө чарыгдалдарынга көрдүнген нормативтерниң үндезинингe Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганың төлээлекчи органы, тус черниң бот-башкарылга органнары боттандырар.

12 чүүл. Орук ажыл-чорудулгазын боттандырары

1. Девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга хамаарыштыр орук ажыл-чорудулгазын боттандырарын Тыва Республиканың төлээлекчи органнары боттандырар.

Тыва Республиканың девискээр азы муниципалдар аразы чергелиг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарын башкарар органның ажыл-чорудулгазының компетенциязын, тургузуун болгаш организастаарын Тыва Республиканың Чазаа тодарадыр.

Тыва Республиканың девискээр азы муниципалдар аразы чергелиг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарын башкарар органның удуртукчузун Тыва Республиканың Чазааның Даргазы албан-дужаалга томуйлаар болгаш хостаар.

Тыва Республиканың девискээр азы муниципалдар аразы чергелиг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарын удуртур орган дараазында ажылдарны боттандырар:

1) Тыва Республиканың орук ажыл-агыйының адырында күрүне эт-хөреңгизинге күрүне ачы-дузаларын чедирер болгаш ону башкарар талазы-биле;

2) Тыва Республиканың девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының байдалын өөренир болгаш анализин кылыр талазы-биле, Тыва Республиканың девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарын хөгжүдериниң амгы, кыска хуусаалыг, ортумак хуусаалыг болгаш узун хуусаалыг программаларын ажылдап кылыр талазы-биле;

3) Тыва Республиканың девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының амгы байдалын тударын, септелгезин, капитал септелгезин, чаартып кылырын болгаш тудуп кылырын, күрүне стандарттарынга, техниктиг нормаларга болгаш негелделерге дүүштүр хандырар, а ол ышкаш база автомобиль оруктарының болгаш автомобиль дериглериниң үрелиишкиннерин узуткаарының талазы-биле;

4) Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлулары-биле болгаш бо Хоойлуга дүүштүр өске-даа ажылдарны боттандырар.

2. Тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга хамаарыштыр орук ажыл-чорудулгазын тус чер бот-башкарылгазының төлээлекчи органы боттандырар.

3. Хуу автомобиль оруктарынга хамаарыштыр орук ажыл-чорудулгазын ындыг автомобиль оруктарының ээлери болуп турар хамаатылар азы юридиктиг эргелиг албан черлери азы ындыг автомобиль оруктарын тудуп тургузары-биле берген чер участоктарының өнчү талазы-биле ээлери болур кижилер боттандырар.

13 чүүл. Автомобиль оруктарын төлевилээри, тударын, чаартып кылыры, капитал септелгези

1. Автомобиль оруктарын төлевилээрин, тударын, чаартып кылырын, капитал септелгезин Россия Федерациязының Хоорай тудуушкунунуң кодекизинге, «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының болгаш орук ажыл-чорудулгазының дугайында база Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киириериниң дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр боттандырар.

2. Автомобиль оруктарының, ооң участоктарының төлевилел документилериниң тургузуу болгаш эгелериниң утказынга негелделер, автомобиль оруктарының, ооң участоктарының тудуунуң, чаартып кылырының чамдык чадаларынга хамаарыштыр автомобиль оруктарының, ооң участоктарының төлевилел документилериниң тургузуу болгаш эгелериниң утказынга негелделер, база ол ышкаш автомобиль оруктарының, ооң участоктарының күрүне

экспертизазынга болгаш күрүнеиң тудуг хайгааралының органынга киирер төлевилел документилериниң тургузуун болгаш эгелериниң утказынга негелделерни Россия Федерациязының Чазаа доктаадып тургузар.

3. Россия Федерациязының Хоорай тудуушкунунуң кодекизи-биле доктаадып тургускан чурум езугаар, автомобиль оруктарын тударының, эде чаартырының, капитал септелгезиниң чөпшээрелин:

1) девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга, а ол ышкаш тудуп кылырын, чаартып кылырын азы капитал септелгезин ийи азы оон-даа хөй муниципалдыг тургузугларның девискээрлеринге (муниципалдыг районнар, хоорай округтары) боттандырары планнаттынып турар, хуу автомобиль оруктарынга хамаарыштыр Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлекчи органы;

2) суурланың автомобиль оруктарынга, ол ышкаш тудуун, чаартып кылырын, капитал септелгезин суурнуң кызыгаарынга боттандырары планнаттынып турар, хуу автомобиль оруктарынга хамаарыштыр суурнуң тус чер бот-башкарылга органы;

3) муниципалдыг районнуң автомобиль оруктарынга хамаарыштыр, база ол ышкаш тудуун, чаартып кылырын, капитал септелгезин боттандырары муниципалдыг районнуң кызыгаарларында ийи азы оон-даа хөй чурттакчылыг черлериң база (азы) суурлар аразының девискээрлеринде планнаттынып турар, хуу автомобиль оруктарынга хамаарыштыр муниципалдыг районнуң тес черниң бот-башкарылга органы;

4) хоорай округунуң автомобиль оруктарынга хамаарыштыр, ол ышкаш хоорай округунуң кызыгаарларынга тудуун, чаартып кылырын азы капитал септелгезин боттандырары планнаттынып турар, хуу автомобиль оруктарынга хамаарыштыр, хоорай округунуң тус черниң бот-башкарылга органы бээр.

4. Автомобиль оруун чаартып кылыр, капитал септелгезин чорудар апарган таварылгаларда, автомобиль оруктарының ээлери автомобиль оруунуң ажыглакчыларынга ындыг чаартылганы, капитал септелгени кылырының хуусаазының дугайында болгаш оюп эртип болур оруктарның дугайында медээни бээр хүлээлгелиг.

5. Россия Федерациязының Күрүне кызыгаарынга девискээр азы муниципалдар аразы чергелиг автомобиль оруктарының чоокшулаан черлеринге Россия Федерациязының Күрүне кызыгаарын таварыштыр транспорт чепсек-херекселдери эрттирер пунктуларны тургузуп болур. Россия Федерациязының Күрүне кызыгаарын таварыштыр транспорт чепсек-херекселдери эрттирер пунктуларны тургузарының болгаш ажылдадырының дүрүмүн Россия Федерациязының Күрүне кызыгаарының дугайында хоойлужудулгага дүүштүр тодарадыр. Россия Федерациязының Күрүне кызыгаарын таварыштыр транспорт чепсек-херекселдериниң эрттирилге пунктуларының подъездилеринге автомобиль оруктарының участоктарын тургузарының негелделерин Россия Федерациязының хоойлужудулгазыбиле доктаадып тургузар.

14 чүүл. Автомобиль оруктарын тудары

1. Автомобиль оруктарын тударын автомобиль оруктарынга транспорт чепсек-херекселдериниң үзүк-соксаал чок шимчээшкинин болгаш ындыг шимчээшкинниң айыыл чок чоруунуң негелделерин сагыыр, ол ышкаш автомобиль оруктарының камналгазын хандырар сорулгалар-биле, техниктиг чурумнуң негелделеринге дүүштүр боттандырар.

2. Автомобиль оруктарын тударының чурумун Россия Федерациязының нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле, Тыва Республиканың нормативтиг хоойлудүрүм актылары-биле болгаш муниципалдыг хоойлу-дүрүм актылар-биле доктаадып тургузар.

15 чүүл. Автомобиль оруктарының септелгези

1. Автомобиль оруктарының септелгезин автомобиль оруктарынга транспорт чепсек-херекселдериниң үзүк-соксаал чок шимчээшкинин болгаш ындыг шимчээшкинниң айыыл чок чоруунуң негелделерин сагыыр, ол ышкаш Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынган дүрүмнерге дүүштүр автомобиль оруктарының камналгазын хандырар сорулгалар-биле техниктиг чурумнуң негелделеринге дүүштүр боттандырар.

2. Автомобиль оруктарын септээриниң чурумун Россия Федерациязының нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле, Тыва Республиканың нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле доктаадып тургузар.

3. Автомобиль оруунуң септелгезин кылыр апарган таварылгада, автомобиль оруктарының ээлери автомобиль оруунуң ажыглакчыларынга ындыг септелгени чорудар хуусаазының дугайында болгаш оюп эртип болур оруктарның дугайында медээни бээр хүлээлгелиг.

16 чүүл. Автомобиль оруктарынга аңгылап бээр шыйыгның база орук кыдыының шыйыының кызыгаарларынга инженерлиг аргыжылганы салыры болгаш чаарты тургузары

1. Автомобиль оруктарынга аңгылап бээр шыйыгның болгаш орук кыдыының шыйыының кызыгаарларынга инженерлиг аргыжылганы салырын болгаш чаарты тургузарын Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле көрдүнген чурум езугаар кылыр.

2. Автомобиль оруунуң аңгылап берген шыйыының кызыгаарларынга инженерлиг аргыжылганы салырын болгаш чаартып тругузарын ындыг инженер аргыжылгаларның ээлери азы автомобиль оруктарының ээлери-биле инженерлиг аргыжылга ээлериниң аразында чарган керээге база Россия Федерациязының Хоорай тудуушкунунуң кодекизинге, «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының дугайында база орук ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киириериниң дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр тудуг кылырынга чөпшээрел үндезинингe, оларның акшазы-биле (бир эвес ындыг инженерлиг аргыжылга салырынга болгаш чаартып тургузарынга тудугга чөпшээрел бээри негеттинип турар таварылгада) боттандырар.

3. Автомобиль оруунуң орук чанында шыйыының кызыгаарынга инженерлиг аргыжылгалар салырын болгаш чаартып тургузарын ындыг инженерлиг аргыжылгалар ээлери азы автомобиль оруунуң ээлериниң бижимел чөпшээрели барда база Россия Федерациязының Хоорай тудуушкунунуң кодекизинге, «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының дугайында база орук ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киириериниң дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр тудуг кылырынга берип турар чөпшээрелге үндезилеп, оларның акшазы-биле (бир эвес ындыг инженерлиг аргыжылга салырынга база чаартып кылыры-биле тудугга чөпшээрел бээри негеттинип турар таварылгаларда) боттандырар.

4. Автомобиль оруктарынга аңгылап берген шыйыгларның кызыгаарларынга инженерлиг аргыжылгалар салыр азы чаартып тургузар апарган таварылгада, тудуг кылырынга чөпшээрелди Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының чогуур органы азы аңгылаан шыйыглар кызыгаарларынга ындыг инженерлиг аргыжылгаларны салыры азы чаартып тургузары планнаттынып турар автомобиль оруунуң тудуунга чөпшээрел бээри-биле төлээлеттирген тус черниң бот-башкарылга органы азы ооң эргелелинде республиканың күрүне албан чери бээр.

5. Автомобиль оруктарының орук кыдыында шыйыгларының кызыгаарларынга инженерлиг аргыжылгалар салыр азы чаартып тургузар апарган таварылгада, тудуг кылырынга чөпшээрелди Россия Федерациязының Хоорай тудуушкунунуң кодекизибиле доктааткан чурум езугаар бээр:

1) суур кызыгаарынга инженерлиг коммуникациялар салыр азы чаартып тургузар апарган таварылгада, тус черниң бот-башкарылга органы;

2) суурлар аразының девискээрлеринге инженер аргыжылгалар салыр азы чаартып кылыр апарган таварылгада, муниципалдыг районнуң тус чер бот-башкарылга органы;

3) хоорай округунуң девискээринге инженерлиг коммуникациялар салыр азы чаартып тургузар апарган таварылгада, хоорай округунуң тус чер бот-башкарылга органы бээр.

6) Бир эвес автомобиль оруунуң аңгылап берген шыйыының база (азы) орук кыдыының шыйыының кызыгаарларынга инженерлиг аргыжылгалар салыры азы чаартып тургузары автомобиль оруктарын, ооң участоктарын катап тургузарынга азы капитал септелгезинге чедирген таварылгаларда, ындыг катап тургузулгаларны, капитал септелгени инженерлиг аргыжылгалар ээлери азы оларның акшазы-биле боттандырар.

17 чүүл. Автомобиль оруктарының өске автомобиль оруктары-биле белдириниң болгаш өске автомобиль оруктарынга каттыжа бээр черииң тудуу, катап тургузары, капитал септелгези

1. Автомобиль оруктарының өске автомобиль оруктары-биле белдирин (моон соңгаар – белдир) база өске автомобиль оруктарынга каттыжа бээр черин (моон соңгаар –каттыжары) тургузары болур тудуун, катап тургузарын, капитал септелгезин Россия Федерациязының Хоорай тудуушкунунуң кодекизинге, «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының дугайында база орук ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киириериниң дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр тудугга бээр чөпшээрели база автомобиль ээлериниң бижимел хевирге чөпшээрели барда кылыр.

2. Федералдыг автомобиль оруктарының белдиринге болгаш каттыжа берген черииң тудуун, катап тургузарын, капитал септелгезин чорудар апарган таварылгада, тудуг кылырынга чөпшээрелди Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы азы ооң эргезинде турар күрүне албан чери, автомобиль оруунуң белдирин болгаш каттыжа берген черин боттандырарынга хамаарыштыр планнаттынып турар тудугга чөпшээрел бээри-биле төлээлеттирген тус черниң бот-башкарылга органы бээр.

3. Ниити ажыглалдың автомобиль оруктарынга каттыжып турар автомобиль оруктары, ниити ажыглалдың автомобиль оруктарынга кирер оруктар, ниити ажыглалдың автомобиль оруктарындан үнер оруктар каттышкан черинден эгелээш, хемчээли техниктиг регламент-биле тургускан хемчээлинден эвээш эвес, кадыг шывыглыг болур ужурлуг.

4. Девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг база тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга хамаарыштыр белдирлериң болгаш каттыжа берген черлериң септелгезин ындыг автомобиль оруктарының ээлериниң бижимел хевирге чөпшээрели барда, чорудар. Ынчан ындыг автомобиль оруктарының ээлери-биле айыткан белдирлерни болгаш каттыжа берген черлерни септээри-биле ажылдарны боттандырарының чуруму база ындыг ажылдарның хемчээли дугуруштунган турар ужурлуг.

5. Хуу автомобиль оруктарынга хамаарыштыр белдирлер болгаш каттыжа бээр черлериң септелгезин ындыг автомобиль оруктарының ээлериниң бижимел хевирге чөпшээрели барда чорудар. Ынчан ындыг автомобиль оруктарының ээлери-биле айыттынган белдирлерни болгаш каттыжа берген черлерни септээри-биле ажылдарны боттандырарының чуруму база ындыг ажылдарны кылырының хемчээли дугуруштунган болур ужурлуг.

6. Автомобиль оруктарының белдириниң болгаш каттышкан черииң тудуун, катап тургузарын, капитал септелгезин, септелгезин кылырын дугуржуп турда, автомобиль оруктарының ээлери автомобиль оруктарының белдириниң болгаш чоокшулаан черииң тудуун, катап тургузарын, капитал септелгезин, септелгезин боттандырарын планнап турар кижилер автомобиль оруктарының тудуунуң, чаартылгазының, капитал септелгезиниң, септелгезиниң дугайында болгаш оларның эде чаартылгазының, капитал септелгезиниң хуусааларының дугайында медээни дыңнадыр хүлээлгелиг.

7. Белдирлерниң болгаш каттышкан черлериң тудуунуң, катап тургусканының, капитал септелгезиниң, септелгезиниң чарыгдалдарын, ооң иштинде техниктиг чурум-биле доктааткан өске-даа негелделерни кылыр болгаш суг бажы чаяр, орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруун хандырарыбиле холбашкан немелде ажылдарны күүседириниң чарыгдалдарын, белдирлерниң болгаш каттышкан черлериң тудуун эде тургузарын, капитал септелгезин, септелгезин боттандырары-биле сонуургалдыг кижилер харыылаар.

8. Бо чүүлдүң 1-ги, 4-кү база 5-ки кезектеринде көрдүнген чөпшээрел чокка база күрүнеиң тудуг хайгааралын чорударынга төлээлеттирген органның негелдезибиле база (азы) автомобиль оруктарының ээлериниң тудуг кылырынга чөпшээрели чокка белдирлер болгаш каттышкан черлериң тудуун, эде чаартылгазын, капитал септелгезин, септелгезин боттандырып турар кижилер белдирниң болгаш каттышкан черлериң тудуун, эде чаартылгазын, капитал септелгезин, септелгезиниң чарыгдалдарын, ооң иштинде техниктиг чурум-биле доктааткан өске-даа негелделерни кылыр болгаш суг бажы чаяр, орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруун хандырарыбиле холбашкан немелде ажылдарны күүседириниң чарыгдалдарын, белдирлерниң болгаш каттышкан черлериң тудуун эде тургузарын, капитал септелгезин, септелгезин боттандырары-биле сонуургалдыг кижилер харыылаар.

8. Бо чүүлдүң 1-ги, 4-кү база 5-ки кезектеринде көрдүнген чөпшээрел чокка база күрүнеиң тудуг хайгааралын чорударынга төлээлеттирген органның негелдезибиле база (азы) автомобиль оруктарының ээлериниң тудуг кылырынга чөпшээрели чокка белдирлер болгаш каттышкан черлериң тудуун, эде чаартылгазын, капитал септелгезин, септелгезин боттандырып турар кижилер белдирниң болгаш каттышкан черлериң тудуун, эде чаартылгазын, капитал септелгезин, септелгезин кылырын соксадыр, хоойлуга удур туткан орансаваны, өске-даа объектилерни көжүрер болгаш автомобиль оруктарын баштайгы турган хевиринче киирер хүлээлгелиг. Айыткан негелделерни күүседириниден ойталаан таварылгада, автомобиль оруунуң ээзи Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр, айыттынган тудугларны, өске-даа объектилерни хоойлуга удур туткан буруулуг кижилериң акшазы-биле чарыгдалдарның компенсациязын дуглаар, туттунган белдирлерни азы каттышкан черлерни узуткаар талазы-биле ажылдарны кылыр.

18 чүүл. Автомобиль оруктарының демир-орук-биле каржыры

1. Автомобиль оруктарының демир-орукбиле каржып эртер белдирлерин чаңгыс деңнелге болгаш аңгы-аңгы деңнелдерге кылырын (моон ыңай демир-орук кежер черлер дээн) «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының дугайында база орук ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киириериниң дугайында» Федералдыг хоойлуга, демир-орук транспортунуң дугайында федералдыг хоойлуга, орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруунуң дугайында федералдыг хоойлуга, техниктиг регламентиниң негелделеринге болгаш өске-даа Россия Федерациязының нормативтиг хоойлудүрүм актыларынга дүүштүр боттандырар.

2. Демир-орук ээлери демир-орук транспортунуң шимчээшкининиң, транспорт чепсек-херекселдериниң болгаш орук шимчээшкининиң өске-даа киржикчилериниң айыыл чок чоруун хандырар кылдыр бердинген демир-орук кежер черлерни дерип кылыр, демир-орук кежер черлерниң ажыглалынга херек негелделерни тургузуп турар техниктиг чурумнуң негелделеринге дүүштүр, демир-орук кежир халдыр кызыгаар черде турар (шлагбаумга чедир азы шлагбаум чок болза, эң чоокку рельске чедир 10 метр хире черде) автомобиль оруунуң участоктарын тудар.

3. Автомобиль оруктарының ээлери демир-орук четкилериниң ээлеринден орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруун хандырарынга таарыштыр кылган дериглерни демир-орук кежер черлерге тургузарын негээр эргелиг, база ол ышкаш демир-орук ээлериниң негелдези-биле, бир эвес орук чепсек-херекселдери демир-орук танспортунуң шимчээшкинингe айыылды тургузуп турар таварылгада, хемчеглерни алыр хүлээлгелиг.

19 чүүл. Орук сервизиниң объектилери-биле автомобиль оруктарын хандырары

1. Автомобиль оруунга аңгылап берген шыйыгның кызыгаарынга орук сервизиниң объектилерин тургузарын девискээр планнаашкыны болгаш техниктиг чурумнарның негелделериниң талазы-биле документилерге дүүштүр боттандырар ужурлуг. Автомобиль оруунуң орук чанында шыйыгларының кызыгаарынга орук сервизиниң объектилерин тургузарын бо Хоойлунуң 22-ги чүүлүнүң 8-ки кезээнде негелделерге дүүштүр чорудар ужурлуг.

2. Девискээр азы муниципалдар аразы, тус чер ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарын автомобиль оруктарының аңгылап каан шыйыгларының кызы-

гаарларында орук сервизиниң объектилери-биле хандырарынга эвээш эргежок чугула негелделерни, база ол ышкаш орук сервизиниң ындыг объектилерге чедирер эвээш эргежок чугула ачы-дузаларының даңзызынга негелделерни Россия Федерациязының Чазаа тургузар.

3. Автомобиль оруктарын орук сервизиниң объектилери-биле хандырары ол автомобиль оруктарының көстүрүн, орук шимчээшкинииниң айыыл чок чоруунуң өскедаа негелделерин, база автомобиль оруктарының болгаш ында турар дериглер болгаш өске-даа объектилерни тударының болгаш ажыглаарының негелделерин баксыратпас ужурлуг.

4. Девискээр азы муниципалдар аразы, тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарының аңгылаан шыйыгларының кызыгаарында орук сервизиниң объектилеринге тудуг, эде чаартылга, капитал септелге ажылдары чорудар таварылгаларда, тудуг кылыр чөпшээрелди Россия Федерациязының Хоорай тудуушкунунуң кодекизи-биле доктааттынган чурум езугаар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы азы ооң эргелелинде турар төлээлеттирген орган, аңгылап берген шыйыгның кызыгаарынга тудуг, эде чаартылга, ындыг объектилерге капитал септелге чорудары планнаттынып турар автомобиль оруктарының тудуунга чөпшээрел бээр тус чер бот-башкарылгазының төлээлеттирген органы бээр. Хуу автомобиль оруктарының аңгылаан шыйыгларының кызыгаарында орук сервизиниң объектилеринге тудуг, эде чаартылга, капитал септелге чорудар таварылгаларда, тудуг кылыр чөпшээрелди Россия Федерациязының Хоорай тудуушкунунуң кодекизи-биле доктааттынган чурум езугаар ындыг объектилерге тудуг, эде чаартылга, капитал септелге чорударын планнап турар девискээрлерде суурларның азы хоорай округунуң тус чер бот-башкарылга органы, чокла болза, бир эвес ындыг объектилерниң тудуун, эде чаартылгазын, капитал септелгезин чорудары суурлар аразының девискээринге планнаттынып турар болза, муниципалдыг районнуң тус чер бот-башкарылга органы бээр.

5. Автомобиль оруктарының орук кыдыының шыйыгларының кызыгаарларында орук сервизиниң объектилеринге тудуг, эде чаартылга, капитал септелге чорудар апарган таварылгаларда, тудуг кылырынга чөпшээрелди Россия Федерациязының Хоорай тудуушкунунуң кодекизи-биле тургусканы чурум езугаар:

1) бир эвес ындыг объектилерниң тудуу, эде чаартылга, капитал септелге ажылдары суурнуң девискээринге чоруттунар болза, суурнуң тус чер бот-башкарылга органы бээр;

2) бир эвес ындыг объектилерниң тудуу, эде чаартылга, капитал септелге ажылдары суурлар аразының девискээринге чоруттунар болза, муниципалдыг районнуң тус чер бот-башкарылга органы бээр;

3) бир эвес ындыг объектилерниң тудуг, эде чаартылга, капитал септелге ажылдары хоорай округунуң девискээринге чоруттунар болза, хоорай округунуң тус чер бот-башкарылга органы бээр.

6. Орук сервизиниң объектилери турар болгаш транспорт чепсек-херекселдери доктаар черлер-биле, а ол ышкаш оларга автомобиль оруктары киреринге таарымчалыг кылдыр кирер орук, үнер орук, чыпшыр турар оруктар-биле дериттинген болур ужурлуг. Бир эвес автомобиль оруу өске автомобиль оруунга чыпшыр турда, кожа турар болгаш кирер оруктар дүрген эртер шыйыглар болгаш орук шимчээшкинииниң айыыл чок чоруун хандырар сорулгалар-биле автомобиль оруктарының дериглери-биле дериттинген болур ужурлуг.

7. Автомобиль оруктарынга орук сервизиниң объектилерин каттыштырарының ачы-дузаларын чедиргени дээш өртекти автомобиль оруктарын орук сервизиниң объектилеринге кадарының дугайында автомобиль оруктарының ээлери-биле чарган дугуржулгага үндезилеп, тыртар.

8. Автомобиль оруктарын орук сервизиниң объектизинге кадарының дугайында керээ чарып тура, автомобиль оруунуң ээзи дугуржулга чарып турар таланы автомобиль оруунга эде чаартылга, капитал септелге ажылдарын чорудар планының дугайында болгаш эде чаартылга, капитал септелге ажылдарының хуусааларының дугайында медээлеп дыңнадыр ужурлуг.

9. Орук сервизиниң объектилерин девискээр азы муниципалдар аразы, тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга катканы дээш өртээ Россия Федерациязының Чазааның, Тыва Республиканың Чазааның, тус черниң бот-башкарылга органының тургускан чогуур орук сервизин ындыг чогуур автомобиль оруктарынга катканының дугайында керээде айыткан ачы-дузаларның хемчээли болгаш өртээн езугаар санаар.

10. Транспорт чепсек-херекселдериниң доктаар болгаш турар черлеринге чыпшыр турар, өрү халдыр, куду бадар черлерни, эртер шыйыгларни тудар болгаш тудуун, эде чаартылгазын, капитал септелгезин, септелгезин орук сервизиниң объектизиниң ээзи азы ооң акша-төгерии-биле боттандырып кылыр. Транспорт чепсек-херекселдериниң доктаар болгаш турар черлеринге чыпшыр турар, кире халдыр, үне халдыр черлерин, эртер шыйыгларын тудар болгаш тудуун, эде чаартылгазын, капитал септелгезин, септелгезин орук ажыл-агыйының адырында күрүне политиказын болгаш нормативтиг хоойлудүрүмнерни таарыштырарын ажылдап кылыр талазы-биле хүлээлгелерни чорудуп турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының тургусканы автомобиль оруктарының капитал септелгези, септелгези болгаш тударының талазы-биле ажылдар бөлүүнге дүүштүр чорудар.

11. Автомобиль оруктарынга каттышкан орук сервизиниң объектилериниң эде чаартылгазын, капитал септелгезин болгаш септелгезин автомобиль оруктарының ээлериниң айыттынган ажылдарны кылырынга бижимел хевирге чөпшээрели барда чөпшээрээр.

20 чүүл. Автомобиль оруктарының мөөңнеттинген белеткели

Мөөңнеттинген белеткелди организастаарын болгаш хандырарын:

1) девискээр азы муниципалдар аразы чергелиг автомобиль оруктарынга Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары;

2) тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга хамаарыштыр тус чер бот-башкарылга органнары чорудар.

4 эге. АВТОМОБИЛЬ ОРУКТАРЫН КЫЛЫРЫНГА ТУСКАЙЛААН ЧЕР УЧАСТОКТАРЫН АЖЫГЛААРЫНЫҢ ОНЗАГАЙ ЧҮҮЛДЕРИ

21 чүүл. Автомобиль оруктарын кылырыбиле күрүненiң болгаш муниципалдың өнчүзүнде турар чер участоктарын бээри

1. Автомобиль оруктарын кылыры-биле күрүне өнчүзүнде болгаш муниципалдыг өнчүде турар чер участоктарын бээрин чер хоойлужудулгазынга болгаш «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының дугайында база орук ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киирериниң дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр боттандырар.

2. Девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктарын кылырынга Тыва Республиканың өнчүзүнге хамааржыр азы күрүне өнчүзү кылдыр аңгылаттынмаан чер участоктарын бээрин Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлекчи органы боттандырар.

3. Чер хоойлужудулгазы-биле доктааттынган чурум езугаар, девискээр азы муниципалдар аразы, тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарының тудуун азы эде чаартылгазын чорударынга эптиг байдалдарны тургузар сорулгалар-биле күрүне болгаш муниципалдың хереглелдеринге черниң азы чер участоктарының курлавырын боттандырар.

22 чүүл. Автомобиль оруктарының аңгылаан шыйыы

1. Автомобиль оруктарынга аңгылаан шыйыгларның кызыгаарын девискээр планнаашкынының талазы-биле документилерге үндезилеп тодарадыр. Автомобиль оруктарын база (азы) орук сервизиниң объектилерин кылыр девискээр планнаашкынының талазы-биле документилерни белеткээрин айыттанган объектилерни кылыр черлер аңгылаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның бадылап кааны хемчээлдерин барымдаалап боттандырар.

2. Автомобиль оруктарынга аңгылап берген шыйыгларның кызыгаарларынга, «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының дугайында база орук ажылчорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киирериниң дугайында» Федералдыг хоойлуда көрдүнген таварылгалардан аңгыда, дараазында чүүлдерни кылыры хоруглуг:

1) автомобиль оруктарының тудуу, эде чаартылгазы, капиталдыг септелгези, септелгези болгаш ажаап тудары-биле холбашпайн турар, а ол ышкаш орук сервизиниң объектилерин тургузарынга хамаарышпас ажылдарны чорудары;

2) автомобиль оруктарының хандырылгазынга, ооң тудуунга, эде чаартылгазынга, капитал септелгезинге, септелгезинге болгаш ажаап тудар сорулгазынга бердинмээн база орук сервизиниң объектилеринге хамаарышпас бажыңнарны, тудугларны, оран-саваларны болгаш өске-даа объектилерни кылыры;

3) автомобиль оруктарының аңгылаан шыйыгларын ажаап тудар болгаш автомобиль оруктарын, ооң участоктарын септээр талазы-биле ажылдардан аңгыда, чер участоктарын аңдарар, сиген кезер, ыяштарны болгаш өске-даа хөй чылдыг үнүштерни кезер, үрегдээр, черниң хөрзүнүн алыр ажылдарны кылыры;

4) мал одарладыры, база ол ышкаш автомобиль оруктарының ээлери-биле дугуржулга езугаар тургускан тускай черлер даштынга автомобиль оруктарын таварыштыр мал сүрери;

5) орук шимчээшкинииниң айыыл чок чоруунуң дугайында техниктиг чурумнуң негелделеринге болгаш (азы) нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларынга дүүшпес чарлалдарлыг самбыраларны тургузары;

6) орук ажыл-чорудулгазын боттандырарынга азы орук шимчээшкинииниң айыыл чок чоруун хандырарынга хамаарылга чок айтыр демдектерни болгаш медээлерлиг щиттерни тургузары хоруглуг.

3. Орук сервизиниң объектилерин кылыры-биле бердинген автомобиль оруктарынга аңгылаан шыйыгларның кызыгаарларында чер участоктарын, хуу кижилерге болгаш юридиктиг эргелиг албан черлеринге, ындыг объектилер тургузарынга берип болур.

4. Девискээр азы муниципалдар аразы, тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга аңгылаан шыйыгларны тургузарының болгаш ажыглаарының чурумун Тыва Республиканың Чазаа, тус черниң бот-башкарылга органы тургузуп болур.

23 чүүл. Автомобиль оруктарының орук кыдыының шыйыглары

1. Чурттакчылыг черлерниң кызыгаарларында турар автомобиль оруктарындан аңгыда, автомобиль оруктарынга орук кыдыының шыйыгларын тургузар.

2. Автомобиль оруктарының клазынга азы категорияларынга хамаарыштыр орук кыдыының шыйыг бүрүзүнүң, келир үеде оларның хөгжүлдезин көрүп тургаш, калбаан дараазында хемчээл-биле доктаадып тургузар:

1) бирги болгаш ийиги категорияның автомобиль оруктарынга – чеден беш метр;

2) үшкү болгаш дөрткү категорияның автомобиль оруктарынга – бежен беш метр;

3) бешки категорияның автомобиль оруктарынга чээрби беш метр кылдыр доктаадыр.

3. Девискээр, муниципалдар аразы, тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарының орук кыдыының шыйыгларының кызыгаарын тургузар болгаш ындыг орук кыдыының шыйыгларының кызыгаарларын өскертириниң дугайында шиитпирни Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлекчи органы, тус черниң бот-башкарылга органы хүлээп алыр.

4. Хуу автомобиль оруктарының орук кыдыының шыйыгларының кызыгаарларын тургузар азы ындыг орук кыдыының шыйыгларының өскертириниң дугайында шиитпирни:

1) ийи азы оон-даа хөй муниципалдыг тургузугларның (муниципалдыг районнар, хоорай округтары) девискээрлеринде азы тудуг планнаттынып турар болза, ийи азы оон-даа хөй муниципалдыг тургузугларның (муниципалдыг районнар, хоорай округтары) девискээрлеринде хуу автомобиль оруктарынга хамаарыштыр, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлекчи органы, тус чер бот-башкарылга органы хүлээп алыр;

2) ийи азы оон-даа хөй чурттакчылыг суурларның болгаш (азы) муниципалдыг районнуң кызыгаарларында суурлар аразының девискээрлеринде турар азы тудуг тудары муниципалдыг районнуң кызыгаарларының ийи болгаш элээн хөй чурттакчылыг суурларының девискээрлеринде база (азы) муниципалдыг районнуң кызыгаарларында суурлар аразының девискээрлеринге боттандырары планнаттынып турар хуу автомобиль оруктарынга хамаарыштыр, муниципалдыг районнуң тус черниң бот-башкарылга органы;

3) чурттакчылыг суур кызыгаарларында турар азы тудуг кылыры суур кызыгаарларында планнаттынып турар хуу автомобиль оруктарынга хамаарыштыр суурнуң тус чер бот-башкарылга органы;

4) хоорай округунуң кызыгаарларында турар азы тудуг кылыры хоорай округунуң кызыгаарларында планнаттынып турар хуу автомобиль оруктарынга хамаарыштыр, хоорай округунуң тус чер бот-башкарылга органы хүлээп алыр.

5. Девискээр, муниципалдар аразы, тус чер чергелиг автомобиль оруктарының орук кыдыының шыйыгларының кызыгаарларын тургузар азы ындыг орук кыдыының шыйыгларының кызыгаарларын өскертириниң дугайында шиитпир хүлээп ап турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы, тус черниң бот-башкарылга органы ындыг шиитпир хүлээп алган хүнден эгелээш, чеди хонук дургузунда ол шиитпирниң хоолгазын, ындыг шиитпир хүлээп алган девискээрлерге хамаарыштыр муниципалдыг районнуң тус чер бот-башкарылга органынга, хоорай округунуң тус чер бот-башкарылга органынга чорудуп бээр.

6. Хоорай округунуң тус чер бот-башкарылга органы, муниципалдыг районнуң тус чер бот-башкарылга органы автомобиль оруктарының орук кыдыының шыйыгларын тургузарының дугайында шиитпирниң хоолгазы келген хүнден эгелээш, бир ай хуусаада автомобиль оруктарының орук кыдыының шыйыгларының кызыгаарларында турар чер участоктарының ажыглакчыларынга, чер ээлеринге болгаш чер участоктарының арендаторларынга ол чер участоктарын ажыглаарының тускай чурумунуң дугайында дыңнадыр хүлээлгелиг.

7. Тус черге автомобиль оруктарының орук кыдыының шыйыгларының кызыгаарларын демдектээрин автомобиль оруктарының ээлериниң акшазы-биле боттандырар.

8. Автомобиль оруктарының орук кыдыының шыйыгларының кызыгаарларынга орук сервизиниң объектилериниң, орук ажыл-чорудулгазын боттандырар объектилериниң, капитал септелге объектилериниң тудуун, чаартылгазын, чарлалдар, медээлерлиг щиттер болгаш айтыр демдектерни тургузарын автомобиль оруктарының ээлериниң бижимел хевирге чөпшээрели барда чорудар.

9. Девискээр, муниципалдар аразы болгаш тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарының орук кыдыының шыйыгларын тургузарының болгаш ажыглаарының чурумун Тыва Республиканың Чазаа, тус чер бот-башкарылга органы тургузуп болур.

5 эге. АВТОМОБИЛЬ ОРУКТАРЫН АЖЫГЛААРЫ

24 чүүл. Автомобиль оруктарын ажыглаарынга ниити негелделер

1. Ниити ажыглалдың автомобиль оруктарын хуу кижилер болгаш юридиктиг эргелиг албан черлери, бир эвес Россия Федерациязының хоойлужудулгазында өскээр өске чүүл көрдүнмээн болза, ажыглаар эргелиг.

2. Хуу автомобиль оруктарының ажыглалының дүрүмнерин ындыг автомобиль

оруктарының эзелери азы ындыг автомобиль оруктарының эдилекчилери «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының дугайында база орук ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киирериниң дугайында» Федералдыг хоойлуга, федералдыг хоойлуларга болгаш өске-даа Россия Федерациязының нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларынга, бо Хоойлуга болгаш Тыва Республиканың Чазаанының өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары, муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларынга дүүштүр тодарадыр.

3. Автомобиль оруктарының ажыглакчылары транспорт чепсек-херекселдерин орук шимчээшкинииниң айыыл чок чоруун хандырар, автомобиль оруктарын камнаар, а ол ышкаш долгандыр турар бойдусту хирлендирбес сорулгалар-биле ажылчын байдалга тудар хүлээлгелиг.

4. Автомобиль оруктарының ажыглалын орук шимчээшкинииниң айыыл чок чоруунуң дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр тургускан орук шимчээшкинииниң дүрүмнерин сагывышаан, боттандырар.

25 чүүл. Автомобиль оруктарының ажыглакчыларының эргелери

Автомобиль оруктарының ажыглакчылары дараазында эргелерлиг болур:

1) девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарынга, «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының дугайында база орук ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киирериниң дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр автомобиль оруктарының талазы-биле транспорт чепсек-херекселдериниң шимчээшкинин соксадыр азы кезек үеде кызыгаарлаар таварылгалардан аңгыда, транспорт херекселдеринге чоруурун, пассажирлер, чүк сөөртүлгезин хостуг болгаш халас боттандырар;

2) «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының дугайында база орук ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киирериниң дугайында» Федералдыг хоойлунуң негелделерин, автомобиль оруктарының тудуун, эде чаартылгазын, капитал септелгезин, септелгезин болгаш ажаап тудар ажылдарын боттандырып турар кижилер техниктиг чурумнарның негелделерин хажытканының түннелинде, автомобиль оруктарын тудуп, эде чаартып, капитал септелгезин, септелгезин болгаш ажаап тударын кылган таварылгада, хамааты хоойлужудулгазы-биле көрдүнген чурум езугаар оларның амыдыралынга, кадыкшылынга азы өнчү-хөреңгизинге чедирген когаралдың компенсациязын алыр;

3) автомобиль оруктарынга транспорт чепсек-херекселдериниң маршруттарының дугайында, негелделериниң дугайында, автомобиль оруктарынга транспорт херекселдериниң шимчээшкинин соксадырының болгаш түр када кызыгаарлаарының дугайында, транспорт чепсек-херекселиниң шимчээшкинииниң дүргенииниң, чаңгыс өзекке чөпшээреп болур чүдүрлүүшкүннүң болгаш «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының дугайында база орук ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киирериниң дугайында» Федералдыг хоойлу-биле көрдүнген өске-даа оперативтиг медээлерни алыр;

4) «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының дугайында база орук ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киирериниң дугайында» Федералдыг хоойлу-биле, федералдыг хоойлулар-биле болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле, Хоойлу болгаш Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле, муниципалдыг хоойлу-дүрүм актылары-биле көрдүнген өске-даа эргелерни ажыглаар эргелиг.

26 чүүл. Автомобиль оруктарының ажыглакчыларының база автомобиль оруктарының ажыглалын боттандырып турар өске-даа кижилерниң хүлээлгелери

Автомобиль оруктарының ажыглакчыларынга:

1) автомобиль оруктарынга үрелиишкин чедирип болур тургузуг кезектерлиг транспорт чепсек-херекселдери-биле автомобиль оруктарынга шимчээшкинни боттандырары;

2) «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының дугайында база орук ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киирериниң дугайында» Федералдыг хоойлуда көрдүнген чурум езугаар берип турар тускай чөпшээрел чокка улуг хемчээлдиг, аар деңзилиг, айыылдыг чүктерни автомобиль оруктарынга сөөртүрү хоруглуг.

2. Автомобиль оруктарының ажыглакчыларынга болгаш өске-даа автомобиль оруктарын ажыглап турарларга:

1) автомобиль оруктарының орук шывыгларын, аңгылап каан шыйыгларны болгаш орук кыдыының шыйыгларын хирлендирери;

2) автомобиль оруктарының суг чаяр кезектерин суг аксырынга азы суг бадырарынга ажыглаары;

3) автомобиль оруктарынга аңгылап берген шыйыгларның кызыгаарларынга, ооң иштинде автомобиль оруунуң эртер оруунга, кывар чүүлдер, ол ышкаш орук шывыы-биле транспорт херекселиниң дугуйларының сцеплениезин эвээжедир бүдүмелдер ажыглаан ажылдарны чорудары;

4) орук шимчээшкинииниң айыыл чок чоруунга шаптыктаар байдалдарны тургузары;

5) автомобиль оруктарының эзелери-биле дугурушкан тускай черден аңгыда, автомобиль оруктарын таварыштыр мал сүрери;

6) автомобиль оруктарын үрегдээри болгаш автомобиль оруктарынга когарал чедирер өске-даа чүүлдерни кылыры азы чадаг кижилерниң болгаш транспорт чепсек-херекселдериниң шимчээшкинине шаптык кадары;

7) «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының дугайында база орук ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киирериниң дугайында» Федералдыг хоойлу, федералдыг хоойлулар болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле, Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле, муниципалдыг эрге-хоойлу актылары-биле доктааткан, автомобиль оруктарын, ооң аңгылап каан шыйыгларын болгаш орук чанының шыйыгларын ажыглаарының кызыгаарлаан негелделерин хажыдары хоруглуг.

27 чүүл. Автомобиль оруктарынга транспорт чепсек-херекселдериниң шимчээшкинин түр када кызыгаарлаары болгаш соксадыры

1. Автомобиль оруктары-биле транспорт чепсек-херекселдериниң шимчээшкинин соксадырын болгаш түр када кызыгаарлаарын:

1) автомобиль оруктарын чаарты кылып, капитал септелгезин болгаш септелгезин чорудуп турда;

2) автомобиль оруунуң, ооң участоктарының тургузуг элементилериниң шимчээшкинин чавызаткан таварылгада, орук шимчээшкинииниң айыыл чок чоруун хандырар сорулгалар-биле өске-даа таварылгаларда, бойдус-климат талазы-биле таарымча чок байдалдар тургустуна бергенде;

3) федералдыг хоойлулар-биле көрдүнген өске-даа таварылгаларда тургузуп болур.

2. Автомобиль оруктары-биле транспорт чепсек-херекселдериниң шимчээшкинин түр када кызыгаарлаарын азы соксадырын Россия Федерациязының Чазаанының доктатканы чурум езугаар боттандырар.

3. Автомобиль оруктары-биле транспорт чепсек-херекселдериниң шимчээшкинин соксадыр болгаш түр када кызыгаарлаарының дугайында шиитпирни хүлээп алган таварылгада, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары, тус чер бот-башкарылга органнары орук шимчээшкинин организастаарының, ооң иштинде оюп эртер орукту тургузар талазы-биле хемчеглерни хүлээп алыр хүлээлгелиг.

4. Автомобиль оруктары-биле транспорт чепсек-херекселдериниң шимчээшкинин соксадыр болгаш түр када кызыгаарлаарының дугайында шиитпирни хүлээп алган таварылгада, автомобиль оруктарының эзелери автомобиль оруктары-биле транспорт чепсек-херекселдериниң шимчээшкинин соксадыр болгаш түр када кызыгаарлаарының хуусаазының болгаш оюп эртер орукту ажыглап болурунуң дугайында медээлеп дыңнадыр хүлээлгелиг.

28 чүүл. Айыылдыг, аар деңзилиг база (азы) улуг хемчээлдиг чүктер сөөртүрүн боттандырып турар транспорт чепсек-херекселдериниң автомобиль оруктарынга шимчээшкини

1. Айыылдыг, аар деңзилиг база (азы) улуг хемчээлдиг чүктер сөөртүрүн боттандырып турар транспорт чепсек-херекселдериниң автомобиль оруктарынга шимчээшкини, бо чүүлдүң дүрүмнеринге дүүштүр бээр тускай чөпшээрел барда, чоруп болур.

2. Делегей чергелиг улуг хемчээлдиг база (азы) аар деңзилиг, айыылдыг чүктер сөөртүлгезин «Россия Федерациязында автомобиль оруктарының дугайында база орук ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киирериниң дугайында» Федералдыг хоойлуга, 1998 чылдың июль 24-те № 127–ФХ «Делегей чергелиг автомобильдерге чүк сөөртүлгезин боттандырары дээш күрүне контролюнуң дугайында база оларны күүседириниң чурумун үрээни дээш харыысалга дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр боттандырар.

3. Бо чүүлдүң 1-ги кезээнде айыткан тускай чөпшээрелди алырда:

1) айыылдыг, аар деңзилиг база (азы) улуг хемчээлдиг чүктер сөөртүлгезин боттандырып турар транспорт чепсек-херекселдериниң маршрудун, бо чүүлдүң 4-кү кезээ-биле көрдүнген чурум езугаар дугуржуру;

2) улуг хемчээлдиг, аар деңзилиг, айыылдыг чүктер сөөртүрүн боттандырып турар транспорт чепсек-херекселдериниң эзелериниң автомобиль оруктарынга чедирген когаралын, бо чүүлдүң 8-ки кезээнде көрдүнген чурум езугаар эгидери негеттинер.

4. Бо чүүлдүң 1-ги кезээнде айыткан тускай чөпшээрелди берип турар орган аар деңзилиг азы (база) айыылдыг чүктер сөөртүп чоруур транспорт чепсек-херекселдериниң маршрудун, ындыг маршрутта чоруп турар автомобиль оруктарының эзелери-биле, а улуг хемчээлдиг чүктер сөөртүп турар транспорт чепсек-херекселдериниң маршрудун автомобиль оруктарының эзелери-биле болгаш орук шимчээшкинииниң айыыл чок чоруун хандырар талазы-биле хайгаарал, хыналда болгаш чөпшээрел бээр хүлээлгелерни күүседип турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлекчи органы-биле дугуржур. Бир эвес аар деңзилиг чүктер сөөртүп турар транспорт чепсек-херекселдериниң шимчээшкинине автомобиль оруктарының чамдык участоктарынга быжыглаары азы автомобиль оруктарының тургузуунуң болгаш дугурушкан маршруттуң иштинге инженерлиг коммуникациялар болгаш тургузугларны таварып эртер талазы-биле тускай хемчеглер хүлээп алыры негеттинип турар болза, орук шимчээшкинииниң айыыл чок чоруун хандырар талазы-биле хайгааралды, хыналданы болгаш чөпшээрел бээр хүлээлгелерни боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлекчи органы-биле дугуржулганы чорудар. Улуг хемчээлдиг, аар деңзилиг, айыылдыг чүктер сөөртүп турар транспорт чепсек-херекселдериниң доктаамал маршруттарын тургузарын чөпшээреп турар. Улуг хемчээлдиг, аар деңзилиг болгаш айыылдыг чүктер сөөртүп турар транспорт чепсек-херекселдериниң автомобиль оруктарынга шимчээшкинииниң маршруттарын дугурушканы дээш төлевир тыртарын чөпшээревес.

5. Бо чүүлдүң 1-ги кезээнде айыттынган тускай чөпшээрелди бээриниң чурумун, улуг хемчээлдиг, аар деңзилиг, айыылдыг чүктер сөөртүп турар транспорт чепсек-херекселдериниң автомобиль оруктарынга шимчээшкинииниң доктаамал маршрудун тургузарының чурумун болгаш деңзи болгаш хемчээл хыналдазын, ооң иштинде деңзи болгаш хемчээл хынаар пунктуларны организастаарының чурумун Россия Федерациязының Чазаа доктаадып тургузар.

6. Бо чүүлдүң 1-ги кезээнде айыттынган тускай чөпшээрелди бээрин:

1) бир эвес улуг хемчээлдиг, аар деңзилиг, айыылдыг чүктер сөөртүп турар транспорт чепсек-херекселдериниң маршруду, маршруттуң чамдык кезии девискээр азы муниципалдар аразы чергелиг автомобиль оруктары-биле, ындыг автомобиль оруктарының участоктары-биле, ийи азы оон-даа хөй муниципалдыг тургузугларның девискээрлеринде турар тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарын таварып эртип турар таварылгаларда, болгаш ындыг транспорт чепсек-херекселдериниң маршруду Тыва Республиканың кызыгаарларын таварыштыр эртер болгаш айыткан маршрут, маршруттуң кезээ федералдыг чергелиг автомобиль оруктарын, ындыг оруктарның участоктарын таварып эртпейн турар таварылгада, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлекчи органы;

2) бир эвес улуг хемчээлдиг, аар деңзилиг, айыылдыг чүктер сөөртүп чоруур транспорт чепсек-херекселдериниң маршруду, маршруттуң кезээ муниципалдыг районнуң тус чер чергелиг автомобиль оруктарын, муниципалдыг районнуң девискээринде ийи азы оон-даа хөй чурттакчылыг черлерниң девискээринге хамааржыр тус чер чергелиг автомобиль оруктарын таварып эртер база маршруттуң кезээ федералдыг, девискээр азы муниципалдар аразы чергелиг автомобиль оруктарын, ындыг автомобиль оруктарының участоктарын таварып эртпейн турар таварылгада, муниципалдыг районнуң тус черниң бот-башкарылга органы;

3) бир эвес улуг хемчээлдиг, аар деңзилиг, айыылдыг чүктер сөөртүп турар транспорт чепсек-херекселдериниң орук шимчээшкинииниң маршруду, маршруттуң кезээ чурттакчылыг черниң тус чер чергелиг автомобиль оруктарын таварып эртер, ындыг транспорт чепсек-херекселдериниң маршруду ындыг суурнуң кызыгаарларын таварып эртер болгаш айыттынган маршрут, маршруттуң кезээ федералдыг, девискээр азы муниципалдар аразы, муниципалдыг районнуң тус чер чергелиг автомобиль оруктарын, ындыг автомобиль участоктарын таварып эртпес таварылгада, чурттакчылыг черниң тус чер бот-башкарылга органы;

4) бир эвес улуг хемчээлдиг, аар деңзилиг, айыылдыг чүктер сөөртүп турар транспорт чепсек-херекселдериниң маршруду, маршрудунуң кезээ хоорай округунуң тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарын таварып эртер болгаш федералдыг, девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктарын, ындыг автомобиль участоктарын таварып эртпейн турар таварылгада, хоорай округунуң тус черниң бот-башкарылга органы;

5) бир эвес улуг хемчээлдиг, аар деңзилиг, айыылдыг чүктер сөөртүп турар транспорт чепсек-херекселдериниң маршруду хуу автомобиль оруктарын таварып эртер таварылгада, автомобиль оруктарының эзелери бээр.

7. Бо чүүлдүң 6-гы кезээниң 1-ден 5-ки пунктуларында көрдүнген таварылгаларда, бо чүүлдүң 1-ги кезээнде айыткан тускай чөпшээрелди бээри дээш, Россия Федерациязының үндүрүглер болгаш чыылдалар дугайында хоойлужудулгазынга дүүштүр күрүне каайлызын төлээр.

8. Улуг хемчээлдиг, аар деңзилиг, айыылдыг чүктер сөөртүп турар транспорт чепсек-херекселдериниң чедирген когаралын дуглаары болгаш ындыг когаралдың хемчээлин тодарадырының чурумун Россия Федерациязының Чазаа доктаадып тургузар.

9. Аар деңзилиг чүктер сөөртүп турар транспорт чепсек-херекселдериниң чедирген когаралының хемчээлин:

1) бир эвес ындыг транспорт чепсек-хереселиниң шимчээшкини девискээр азы муницпалдар аразы чергелиг автомобиль оруктарынга болган таварылгада, Тыва Республиканың Чазаа;

2) бир эвес ындыг транспорт чепсек-хереселиниң шимчээшкини тус чер чергелиг автомобиль оруктарынга болган таварылгада, тус чер бот-башкарылга органнары;

3) бир эвес ындыг транспорт чепсек-хереселиниң шимчээшкини хуу автомобиль оруктарынга болган таварылгада, автомобиль оруунуң ээзи тодарадыр.

10. Бир эвес улуг хемчээлдиг, аар деңзилиг болгаш айыылдыг чүүктер сөөртүр транспорт чепсек-херекселдериниң шимчээшкинине автомобиль оруктарының техниктиг байдалының демдээ, оларны быжыглаары азы автомобиль оруктарын, ооң участоктарын эде тургузар талазы-биле база ол ышкаш автомобиль оруктарын кежилдир тудугларга болгаш инженерлиг тургузугларга хамаарыштыр тускай хемчеглер хүлээп алыры негеттинип турар таварылгаларда, ол чүүктер сөөртүлгезин боттандырары-биле сонуургалдыг кижилер ындыг автомобиль оруунуң, тудуглар болгаш инженерлиг тургузуглар эзлеринге бо чүүлдүң 1-ги кезээнде көрдүнген тускай чөпшээрелди алырынга чедир айыттынган үнелелди чорударынга болгаш айыткан хемчеглерни алырынга чарыгдалдарны дуглап бээр.

6 эге. ОРУК АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫН АКШАЛАНДЫРАРЫ

29 чүүл. Девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга хамаарыштыр орук ажыл-чорудулгазын боттандырар талазы-биле Тыва Республиканың чарыгдалдар кылыр хүлээлгелерин саң-хөө-биле хандырары

1. Девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга хамаарыштыр орук ажыл-чорудулгазын Тыва Республиканың республика бюджединиң акша-хөреңгизи-биле, Россия Федерациязының хоойлужудулгазында көрдүнген акшаландырыышкын дөстери-биле, а ол ышкаш хуу кижилерниң болгаш юридиктиг эргелиг албан черлериниң акша-хөреңгизи-биле, ооң иштинде концессиялыг дугуржулгалар дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле көрдүнген чурум езугаар болгаш байдалдарда киириштирер акша-хөреңги-биле боттандырар.

2. Девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктарының капитал септелгезинге, септелгезинге болгаш тудуп тургузарынга эзлчеглиг саң-хөө чылында (эзлчеглиг саң-хөө чылында болгаш планныг үеде) Тыва Республиканың республика бюджединиң чарыгдалдарын тургузарын, айыткан сорулгаларга Тыва Республиканың республика бюджединиң акшаландырыышкын хемчээлин санаар чуруму-биле, девискээрлер азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктарының капитал септелгезинге, септелгезинге болгаш тудуп тургузарынга саң-хөө чарыгдалдарының нормативтеринге үндезилеп, техниктиг чурумнуң негелделеринге дүүштүр девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктарының транспорт ажыглалының талазы-биле тайылбырын чорударының чугулазын өөренип көрбүшаан, боттандырар.

3. Девискээр азы муниципалдар аразы ужур-дузалыг автомобиль оруктарының капитал септелгезинге, септелгезинге болгаш тудуп тургузарынга саң-хөө чарыгдалдарының нормативтерин болгаш Тыва Республиканың республика бюджединиң айыттынган сорулгаларга акшаландырыышкынның хемчээлин санаарының дүрүмнерин Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

30 чүүл. Тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга хамаарыштыр орук ажыл-чорудулгазын боттандырар-биле муниципалдыг албан черлериниң чарыгдалдар кылыр хүлээлгелерин саң-хөө-биле хандырары

1. Тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарынга хамаарыштыр орук ажыл-чорудулгазын тус чер бюджеттериниң акша-хөреңгизи-биле, Россия Федерациязының хоойлужудулгазында көрдүнген өске-даа акшаландырыышкын дөстери-биле, а ол ышкаш хуу кижилерниң болгаш юридиктиг эргелиг албан черлериниң, ооң иштинде концессия дугуржулгаларының дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле көрдүнген чурум езугаар болгаш байдалдарда киириштирер акша-хөреңги-биле боттандырар.

2. Тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарының капитал септелгезинге, септелгезинге болгаш тудуп тургузарынга эзлчеглиг саң-хөө чылында (эзлчеглиг саң-хөө чылында болгаш планныг үеде) чарыгдалдарны тургузарын тус чер бюджединиң акшаландырыышкын хемчээлин санаар чуруму-биле, айыткан сорулгаларга тус чер чергелиг автомобиль оруктарының капитал септелгезинге, септелгезинге болгаш тудуп тургузарынга саң-хөө чарыгдалдарының нормативтеринге үндезилеп, техниктиг чурумнуң негелделеринге дүүштүр тус чер чергелиг автомобиль оруктарының транспорт ажыглалының талазы-биле тайылбырын чорударының чугулазын демдеглеп тургаш боттандырар.

3. Тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарының капитал септелгези, септелгези болгаш тударынга саң-хөө чарыгдалдарының нормативтерин болгаш тус чер бюджединиң айыттынган сорулгаларга акшаландырыышкынның хемчээлин санаарының дүрүмнерин тус черниң бот-башкарылга органы бадылаар.

31 чүүл. Хуу автомобиль оруктарынга хамаарыштыр орук ажыл-чорудулгазын боттандырары-биле холбашкан чарыгдалдарның акшаландырыышкыны

1. Хуу автомобиль оруктарының төлевилелин, тудуун хуу тудугжуларның акша-хөреңгизи-биле болгаш хоойлу-биле хоруваан өске-даа дөстерден боттандырар.

2. Хуу автомобиль оруктарын эде чаартырын, капитал септелгезин, септелгезин, тудуп тургузарын автомобиль оруктарының эзлериниң акша-хөреңгизи-биле болгаш өске-даа хоойлу-биле хоруваан дөстерден боттандырар.

7 эге. ТҮҢНЕЛ ДҮРҮМНЕР

32 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болуп кирери

1. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда күштүг болур.

2. Бо Хоойлунуң күштүг болуп кирер хүнүнден эгелээш, 2005 чылдың июль 4-те №1330 - УХ-I «Тыва Республиканың девискээр ужур-дузалыг ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының база оларда тудуг дериглериниң дугайында» («Шын», 2005 чылдың июль 12-де) Тыва Республиканың Хоойлузун күжүн чидирген дап санаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 966 УХ-II
2008 чылдың ноябрь 28.

«Чоннуң кадыкшылын камгалаар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың октябрь 22-де хүлээп алган Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың ноябрь 20-де чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

1996 чылдың август 27-де № 615 «Чоннуң кадыкшылын камгалаар дугайында» («Тувинская правда», 1996 чылдың октябрь 1-де; 2003 чылдың апрель 24-те; 2004 чылдың март 31-де; 2006 чылдың август 2-де; 2007 чылдың август 7-де; 2008 чылдың январь 31-де, май 29-та; «Шын», 2006 чылдың июль 20-де; 2007 чылдың август 9-та, август 23-те; 2008 чылдың январь 19-та) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 14-кү чүүлдүң 14-кү кезээн күжүн чидирген деп санаар;

2) 18-ки чүүлде:

а) 4-кү кезекти дараазында эдилге-биле бижиир:

«4. Баштайгы эмчиниң санитарлыг дузазын көргүзерин организастаарының чурумун хамаатыларның кадыкшылын камгалаар талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы доктаадып тургузар. Медицинаның халас дузазының магадылаттынган хемчээлин Россия Федерациязының хамаатыларынга медицинаның халас дузазын көргүзериниң күрүне магадылалының девискээр программазынга дүүштүр тургузар.»;

б) 10-гу кезекти күжүн чидирген деп санаар;

в) 11-ги кезекти күжүн чидирген деп санаар;

3) 31-ги чүүлдүң үшкү кезээнде «Россия Федерациязының Кадык камгалал яамызы» деп сөстерни «хамаатыларның кадыкшылын камгалаар талазы-биле күүсекчи эргечагырганың федералдыг органы» деп сөстер-биле солуур.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 968 УХ-II
2008 чылдың ноябрь 28.

«Тыва Республиканың онза камгалалдыг бойдус девискээрлериниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың октябрь 22-де хүлээп алган Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың ноябрь 19-та чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

1996 чылдың декабрь 9-та № 645 «Тыва Республиканың онза камгалалдыг бойдус девискээрлериниң дугайында» (Тыва Республиканың хоойлужудулга чыындызы, 2001 чыл, № 2, 37-ги чүүл; «Тувинская правда», 2004 чылдың январь 22-де; 2005 чылдың март 15-те; 2007 чылдың ноябрь 3-те; «Шын», 2004 чылдың январь 29-та; 2007 чылдың ноябрь 1-де) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 1-ги чүүлдүң 1-ги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«1. Онза камгалалдыг бойдус девискээрлериниң дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгазы Россия Федерациязының Конституциязының, «Онза камгалалдыг бойдус девискээрлериниң дугайында» Федералдыг хоойлунуң, Тыва Республиканың Конституциязының чогуур дүрүмнеринге үндезилеттинген болгаш бо Хоойлудан, өскедаа хоойлулардан болгаш Тыва Республиканың оларга дүүштүр хүлээп ап турары өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларындан тургустунган.

2) 25-ки чүүлдүң бирги кезээн күжүн чидирген деп санаар;

3) 26-гы чүүлдүң 1-ги кезээнде «бо Хоойлуга болгаш Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга, ол ышкаш делегей чергелиг керээлер-биле чардынган» деп сөстерни «делегей чергелиг керээлер-биле чардынган база Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга, ол ышкаш бо Хоойлуга» деп сөстер-биле солуур.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, 10 хонук эрткен соонда күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 972 УХ-II
2008 чылдың ноябрь 28.

«Уксаалыг мал ажылының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың октябрь 22-де хүлээп алган Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың ноябрь 19-та чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

1995 чылдың декабрь 26-да № 452 «Уксаалыг мал ажылының дугайында» (Тыва Республиканың хоойлужудулга чыындызы, 2001 чыл, № 2, 13-кү чүүл; «Тувинская правда», 2003 чылдың июль 4-те, октябрь 23-те; 2008 чылдың август 28-те) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 10-гу чүүлде:

а) бирги абзацта «,арат (тараачын) фермер ажыл-агыйларынга» деп сөстерни «- тараачын (фермер) ажыл-агыйларының кежигүннеринге» деп сөстер-биле солуур;

б) үшкү абзацта «суг алырын» деп сөстерни «суг объектилеринден суг курлавырларын алырын (аксырын)» деп сөстер-биле солуур;

2) 38-ки чүүлдүң ийиги, үшкү абзацтарын күжүн чидирген деп санаар;

3) 40-ги чүүлдү күжүн чидирген деп санаар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 974 УХ-II
2008 чылдың ноябрь 28.

«Тараачын (арат) ажыл-агыйының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 12 чүүлүнге өскерилгелер киирериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың октябрь 22-де хүлээп алган Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың ноябрь 19-та чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

2004 чылдың декабрь 29-та № 986 УХ-I «Тараачын (арат) ажыл-агыйының дугайында) («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31-де; «Шын», 2004 чылдың декабрь 31-де; 2007 чылдың июнь 5-те) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 12-ги чүүлүнге дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 3-кү кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«3. Тус черниң бот-башкарылга органы бо чүүлдүң 1-ги кезээнде айыткан билдириишкин үндезининге азы девискээрлерни зоналаарының талазы-биле күрүне эргечагыргазының күүсекчи органының кыйгырыынга үндезилеп, айыттынган билдириишкинни азы кыйгырыгны киирген хүнүнден эгелээш, бир айның дургузунда бадылаар болгаш билдириишкин ээзинге кадастр планында азы чогуур девискээрниң кадастр картазында чер участогунуң турар черииниң схемазын бээр. Билдириишкин киирген кижи ол чер участогунга хамаарыштыр ажылдар күүселдезин, 2007 чылдың июль 24-те № 221-ФХ «Шимчевес эт-хөреңгиниң күрүне кадастрының дугайында» Федералдыг хоойлубиле доктааттынган негелделерге дүүштүр, бодунуң акшазы-биле боттандырар.»;

2) 4-кү кезээнде «ооң кызыгаарының төлевилелин кошканы-биле» деп сөстерни «бо чүүлдүң 3-кү кезээнде айыткан билдириишкин ээзинге, база аңаа шиитпириң хоолгазын ол чер участогунуң кадастр паспортун кошканы-биле чорудуп бээр»;

3) 5-ки кезээнде «билдириишкин ээзи чер участогунуң кадастр картазын (планын) тускай төлээлекчи органга азы тус черниң бот-башкарылга органынга киргенииң соонда» деп сөстерни «бо чүүлдүң 3-кү кезээнде айыткан шиитпирни хүлээп алган хүнден эгелээш» деп сөстер-биле солуур».

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 976 УХ-II
2008 чылдың ноябрь 28.

«Хамаатыларның хууда хереглелдеринге Тыва Республиканың девискээринге ыяшты белеткээриниң

чурумун болгаш хемчээлдерин, арга-арыгның ыяш эвес курлавырларын белеткээриниң болгаш чыырының чурумун, арга-арыгның аъш-чемге ажыглаар курлавырларын белеткээриниң болгаш эм болур үнүштер чыылдазының чурумун доктаадырының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың октябрь 22-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың ноябрь 19-та чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

2007 чылдың декабрь 28-те № 425 УХ-II «Хамаатыларның хууда хереглелдеринге Тыва Республиканың девискээринге ыяш белеткээриниң чурумун болгаш хемчээлдерин, арга-арыгның ыяш эвес курлавырларын белеткээриниң болгаш чыырының чурумун, арга-арыгның аъш-чемге ажыглаар курлавырларын белеткээриниң болгаш эм болур үнүштер чыылдазының чурумун доктаадырының дугайында» («Шын», 2008 чылдың январь 15-те; «Тувинская правда», 2008 чылдың январь 25-те) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 3-тен 6-гы чүүлдерни күжүн чидирген деп санаар;

2) 7-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«7 чүүл. Хамаатыларның хууда хереглелдеринге ыяшты белеткээриниң хемчээлдери

1. Хамаатыларның хууда хереглелдеринге ыяшты белеткээриниң хемчээлдери:

- чуртталга бажыңнарының тудуушкунунга — өг-бүлеге 50 чылда чаңгыс катап 170 куб. метр чедир;

- чуртталга бажыңнарының септелгезинге азы чаартып кылырынга — 15 чылда чаңгыс катап 25 куб. метр чедир;

- ажыл-агыйжы тудуглар тударынга база септеп кылырынга – 15 чылда чаңгыс катап 30 куб. метр чедир;

- чуртталга бажыңнарын одаарынга – чылдың-на хериминиң иштинге 18 куб. метр чедир (Мөңгүн-Тайга, Тожу база Тере-Хөл кожууннарда чуртталып турар хамаатыларга – 30 куб. метр чедир).

2. «Россия Федерациязының Соңгу чүк, Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң эвээш санныг үндезин чоннарынга хамаарыштырган кижилерниң чаңчыл езугаар чуртталып турар болгаш ажыл-агыйжы ажыл-чорудулга кылып турар база чаңчыл езугаар амыдырап-чуртталып турар черлеринге ол кижилер, бо чүүлдүң бирги кезээнге дүүштүр доктааткан хемчээлдерни барымдаалап, боттарының хереглелдеринге ыяшты белеткээрин халас боттандырар эргелиг болур.».

3) 9-ку чүүлдүң бирги абзазын күжүн чидирген деп санаар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 978 УХ-II
2008 чылдың ноябрь 28.

«Тыва Республикага хамааты байдалының актыларын бижиир органнарны тургузар болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың октябрь 22-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың ноябрь 24-те чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

2000 чылдың июль 4-те № 545 «Тыва Республикага хамааты байдалының актыларын бижиир органнарны тургузар болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында» («Тувинская правда», 2000 чылдың июль 13-те; 2002 чылдың апрель 4-те; 2005 чылдың декабрь 3-те; 2006 чылдың август 3-те; 2007 чылдың июнь 16-да, ноябрь 24-те; «Шын», 2005 чылдың ноябрь 29-та; 2007 чылдың июнь 5-те, ноябрь 29-та) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 1-ги чүүлге:

а) 1-ги пунктунуң үшкү абзазын дараазында эдилге-биле бижиир:

«районнарда болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларда Тыва Республиканың хамааты байдалының актыларын бижиир органнар.»;

б) 2-ги пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«2. Районнарда болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларда Тыва Республиканың хамааты байдалының актыларын бижиир органнар (моон ыңай ХБАБ органнары дээн) бодунуң ажыл-чорудулгазынга Россия Федерациязының Хамааты кодекизиниң, Россия Федерациязының Өг-бүле кодекизиниң дүрүмнеринге болгаш оларга дүүштүр хүлээп ап турар, Россия Федерациязының нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларынга үндезилеттинип турар «Хамааты байдалының актыларының дугайында» Федералдыг хоойлудан тургустунган хамааты байдалының актыларының дугайында хоойлужудулганы удуртулга болдурар.

«Хамааты байдалының актыларының дугайында» Федералдыг хоойлу-биле көрдүнген таварылгаларда, хамааты байдалының актыларын бүрүткеп турда, Россия Федерациязының Өг-бүле кодекизинге дүүштүр хүлээп алдынган Тыва Республиканың хоойлулары-биле доктааткан нормаларны өөренип көрдүнер.»;

2) 3-кү чүүлде:

а) 1-ги пунктуда «килдистериниң» деп сөстү «органнарның» деп сөс-биле солуур;

б) 2-ги пунктуда:

ийиги абзацта «ХБАБ килдистериниң» деп сөстерни «районнарда болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларда ХБАБ органнарының» деп сөстер-биле солуур;

үшкү абзацта «ХБАБ килдистери» деп сөстерни «районнарда болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларда ХБАБ органнары» деп сөстер-биле солуур;

бешки абзацта «районнарда болгаш хоорай округтарында ХБАБ килдистериниң удуртукчулары» деп сөстерни «районнарда болгаш хоорайларда ХБАБ органнарының удуртукчулары» деп сөстер-биле солуур;

3) 4-кү чүүлде:

а) адын дараазында эдилге-биле бижиир:

«Районнарда болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларда ХБАБ органнары»;

б) 1-ги пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«1. Районнарда болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларда ХБАБ органнары чогуур районнарның болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларның девискээринге хамааты байдалының актыларының күрүне бүрүткелин боттандырар.»;

в) 2-ги пунктуда:

бирги абзацты дараазында эдилге-биле бижиир:

«Районнарда болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларда ХБАБ органнары:»;

үшкү абзацта «ХБАБ килдистериниң» деп сөстерни «районнарда болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларда ХБАБ органнарының» деп сөстер-биле солуур;

он бирги абзацта «ХБАБ килдистери» деп сөстерни «районнарда болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларда ХБАБ органнары» деп сөстер-биле солуур;

г) 3-кү пунктуда «ХБАБ килдистери» деп сөстерни «районнарда болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларда ХБАБ органнары» деп сөстер-биле солуур;

д) 4-кү пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«4. Районнарда болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларда ХБАБ органнарын баш билип харыылаар айтырыынче хамааты байдалының актыларын күрүнеден бүрүткээри-биле ажыл-чорудулганы организастаары кирип турар, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының удуртукчузунуң албан-дужаалга томуйлааны районнарда болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларда ХБАБ органнарының удуртукчулары удуртуп баштаар.

Районнарда болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларда ХБАБ органнарының удуртукчулары:

районнарда болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларда ХБАБ органнарының ажыл-чорудулгазының ниити удуртулгазын боттандырар;

хамааты байдалының актыларын болгаш өске-даа документилерни болур-чогууруби-ле эвес кылдыр кадагалап шыгжааны, учеттааны болгаш бүрүткел кылыр дептерлерни долдурганы, ол ышкаш хереченилелдер бланкыларының учеду дээш, камгалалы база чарыгдааны болгаш хамааты байдалының актыларының бүрүткели, күрүне үндүрүүн тыртарының чуруму болгаш шынныы дээш харыысалгалыг болур.».

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 980 УХ-II
2008 чылдың ноябрь 28.

«Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва Республика фондузунуң 2008 чылда бюджединиң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың ноябрь 19-та хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың ноябрь 24-те чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

2007 чылдың ноябрь 30-де № 493 УХ-II «Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва Республика фондузунуң бюджединиң дугайында» («Тувинская правда», 2007 чылдың декабрь 13-те; 2008 чылдың август 26-да; «Шын», 2008 чылдың сентябрь 4-те) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 1-ги чүүлдүң 1-ги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва Республика фондузунуң (моон соңгаар — Фонд дээн) 2008 чылда бюджедин орулгалар талазы-биле 1 451 747,5 муң рубль түңнүг кылдыр, ооң иштинде ыяап-ла медицина камгаладылгазының Федералдыг фондузунуң бюджединден бюджеттер аразының трансферттериниң хемчээлин 447 199,2 муң рубль кылдыр, ажылдавайн турар чурттакчыларның ыяап-ла медицина камгаладылгазынга республика бюджединден алыр бюджеттер аразының трансферттериниң хемчээлин 806 991,0 муң рубль кылдыр, чарыгдалдар талазы-биле 1 464 264,2 муң рубль кылдыр, ооң иштинде немелде халас медицина дузазының талазы-биле инвалид ургларны эргежок чугула эм аймаа-биле, медицина хереглелиниң кылыглары-биле, а ол ышкаш эм болур аъш-чемниң тускайжыттынган продуктулары-биле хандырарын көрүп турар социал ачы-дузаны көргүзериниң саң-хөө хандырылгазынга республика бюджединге берип турар бюджеттер аразының трансферттериниң хемчээлин 97 063,3 муң рубль түңге, чарыгдалдар орулгалардан 12 516,7 муң рубль түңге ажып турар кылдыр бадылаар.»;

2) 4.1 чүүлде:

а) 1-ги кезээнде «7 608,6 муң рубль түңнү» деп сөстерниң соонга «болгаш ыяап-ла медицина камгаладылгазының Федералдыг фондузунуң хөреңгизинден 4 620,2 муң рубль түңнү» деп сөстерни немээр;

б) 2-ги кезээнге «Фондунуң каттышкан бюджет бижимелинге өскерилгелерни киирбишаан» деп сөстерни немээр;

в) 3-кү кезээн ап кааптар;

3) 4.5 чүүлдүң соонга дараазында уткалыг 4.6—4.7 чүүлдерни немээр:

«4.6 чүүл

Субвенцияны участоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң, ниити практика эмчилериниң (өг-бүле эмчилериниң), участоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң медицина сестраларының, ниити практика эмчилериниң (өг-бүле эмчилериниң) медицина сестраларының көргүзүп турары немелде медицина дузазын көргүзеринге Россия Федерациязының хамааты-ларынга халас медицина дузазын көргүзериниң күрүне магадылалының программазынга күрүне даалгазының саң-хөө хандырылгазынче, медицина ажылдакчыларынга Россия Федерациязының Күш-ажыл кодекизиниң 114-кү чүүлүнге, 139-ку чүүлдүң дөрткү кезээнге, 167,183 болгаш 187-ги чүүлдеринге дүүштүр магадылалды тыпсырын барымдаалап, шилчидер».

4.7 чүүл

Фондунуң 2008 чылда бюджединде каттышкан бюджет саннарында бо Хоойлунуң 1-ги, 2-ги, 3-кү чүүлдеринде айыттынган, ажылдап турар хамаатыларның немелде диспансеризациязынга, ыяап-ла медицина камгаладылгазының эге программаларының кызыгаарында кирген хемчеглерни боттандырарынга, стационар албан черлеринде чыдар өскүс чаштарның, ада-иезиниң хайгааралы чок арткан ургларның диспансеризациязынга, ыяап-ла медицина камгаладылгазының эге программаларының кызыгаарынга ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр программаларын күүседири-биле дотацияларны улгаттырарынга доктаадып тургускан артык акша түңүн барымдаалаар.

4) 1—6 капсырылгаларны дараазында эдилге-биле бижиир:

«2007 чылдың ноябрь 30-де № 493 УХ-II Тыва Республиканың Хоойлузунга 1-ги капсырылга

Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва Республика фондузунуң бюджединиң чедишпээн кезээниң иштики акшаландырыышкыннарының ДӨСТЕРИ

Россия Федерациязының бюджет квалификациязының кодтары	Акша-хөреңгилер дөстериниң аттары	Түңү (муң рубль)
000 01 00 00 00 00 0000 000	Бюджеттер карылгаларының иштики акшаландырыышкыннарының дөстери	12516,7
000 01 05 00 00 00 0000 000	**Бюджеттиң акша-хөреңгизиниң учедун езугаар агар саннарда акша-хөреңгиниң артынчыларының өскерилгени**	12516,7
000 01 05 02 00 00 0000 500	**Бюджеттер акша-хөреңгилериниң өске артынчыларының көвүдээни**	0,0
395 01 05 02 01 09 0000 510	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттериниң акша-хөреңгизиниң өске артынчыларының көвүдээни	0,0
000 01 05 02 00 00 0000 600	**Бюджеттерниң акша-хөреңгизиниң өске-даа артынчыларының эвээжээни**	12516,7
395 01 05 02 01 09 0000 610	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттериниң акша-хөреңгизиниң өске-даа артынчыларының эвээжээни	12516,7

2007 чылдың ноябрь 30-де № 493 УХ-II Тыва Республиканың Хоойлузунга 2-ги капсырылга

Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва Республика фондузунуң бюджединиң ОРУЛГАЛАРЫ

Россия Федерациязының бюджет квалификациязының кодтары	Орулганың ады	Түңү (муң рубль)
182 1 02 01040 09 0000 110	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондузунче шилчидип турар чаңгыс аай социал үндүрүг	180000,0
395 1 02 02070 09 0000 160	Ажылдавайн турар чурттакчыларның ыяап-ла медицина камгаладылгазынга камгалал дадывырларының талазы-биле чедир төлевээн акшалар болгаш хөөлер	4836,5
182 1 05 01000 00 0000 110	Үндүрүг онаалдазының бөдүүнчүткен системазын ажыглааны-биле холбаштыр тырткан үндүрүг	2995,0
182 1 05 01010 01 0000 110	Үндүрүг төлээр черин орулгазы кылдыр шилип алган үндүрүг төлекчилеринден тырткан үндүрүг	1016,5
182 1 05 01020 01 0000 110	Үндүрүг төлээр черин чарыгдалдарынга дүүштүр эвээжеткен орулгазы кылдыр шилип алган үндүрүг төлекчилеринден тырткан үндүрүг	1046,5
182 1 05 01030 01 0000 110	Күрүнеиң бюджеттен дашкаар фондуларының бюджеттеринче шилчидип турар эң биче үндүрүг	926,8
182 1 05 01040 02 0000 110	Үндүрүг онаалдазының бөдүүнчүткен системазын ажыглап турар үеде сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы боттандырарынга патентилер бергенинден орулгалар	5,2
182 1 05 02000 02 0000 110	Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлеринге киирген чаңгыс аай үндүрүг	4562,0
182 1 05 03000 01 0000 110	Көдээ ажыл-агыйның чаңгыс аай үндүрүү	21,0
182 1 09 08050 09 0000 140	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының дадывырларынга хамаарыштыр чедир төлевээн акшалар, хөөлер болгаш торгаалдар	0,0
395 1 16 21090 09 0000 140	Кем-херек үүлгеткен кижилерден тыртар акшалар (торгаалдар) болгаш эткөреңгиге чедирген когаралын эгиткенинден ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринче киирер өске-даа төлевирлер	25,8
395 1 16 32050 09 0000 140	Хоойлу хажыдып азы чарыгдаар ужурлуг черинге үндүрбээн түңнерни, а ол ышкаш ол акшаны ажыглааны дээш киирген орулгаларны эгидери	4271,1
395 1 17 06040 09 0000 180	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларынче үндүрүгден аңгы өске-даа төлевирлер	845,9
395 2 02 05700 09 0000 151	Россия Федерациязының субъектилериниң ажылдавайн турар чурттакчыларның ыяап-ла медицина камгаладылгазынга ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринче дамчытканы акша-хөреңги	806991,0
395 2 02 05800 09 0000 151	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринче ыяап-ла медицина камгаладылгазының Федералдыг фондузунуң дамчытканы бюджеттер аразының трансферттери	447199,2
395 2 02 05801 09 0000 151	Чамдык категорияларның хамаатыларын эм аймаа-биле, медицина хереглелиниң кылыглары-биле хандырылга кеззэнге, немелде халас эмчи дузазының талазы-биле, а ол ышкаш инвалид уругларны тускайжыттынган эмнелге аъш-чем продуктулары-биле социал дуза чедиринге ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субвенциялар	97080,1
395 2 02 05802 09 0000 151	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының баазазы болур программаларынга дүүштүр ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр программаларын күүседир кылдыр ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге дотациялар<*>	245109,7
395 2 02 05803 09 0000 151	Ажылдавайн турар чурттакчыларның (чаштарның) ыяап-ла медицина камгаладылгазынга ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар	21667,3
395 2 02 05804 09 0000 151	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының баазазы болур программаларынга дүүштүр хемчеглерни боттандырары-биле ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар	4603,4
395 2 02 05805 09 0000 151	Стационар албан черлеринде чыдар өскүс уругларның болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларның диспансеризациязын чорударынга ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар	0,0
395 2 02 05806 09 0000 151	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының баазазы болур программаларынга дүүштүр ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр программаларын күүседири-биле ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге ыяап-ла медицина камгаладылгазының Федералдыг фондузунуң камгаладылганың нормалаан курлавырларының акша-хөреңгизи	0,0
395 2 02 05808 09 0000 151	Участоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң, ниити практика эмчилериниң (өг-бүле эмчилериниң), участоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң участок медицина сестраларының, ниити практика эмчилериниң (өг-бүле эмчилериниң) медицина сестраларының көргүзүп турары немелде медицина дузазын көргүзери-биле Россия Федерациязының хамаатыларынга халас медицина дузазын көргүзериниң магадылалының күрүне программазынга дүүштүр күрүне даалгазының саң-хөө хандырылгазынга ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субвенциялар	73389,5
395 2 02 05809 09 0000 151	Ажылдап турар хамаатыларның немелде диспансеризациязынга ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар	5349,2
	Шупту орулгалар	**1 451867,5**

<*> Ыяап-ла медицина камгаладылгазының баазазы болур программаларынга дүүштүр ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр программаларын күүседиринге ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге дотацияларның түңүнге 2008 чылдың бирги чартыында доозары-биле 2007 чылда хамаатыларның чамдык категорияларынга эм аймаан херек кырында 140,2 муң рубль түңге үндүргенин санаан. 2007 чылда чамдык категорияларның хамаатыларынга херек кырында үндүрген эм аймаанының ажыглаттынмаан сан-түңүн 2008 чылда ыяап-ла медицина камгаладылгазының баазазы болур программазынга дүүштүр ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр программазын күүседиринге 28 359,2 муң рубль түңнүг арткан акшаны 2008 чылдың ийиги чартыында ажыглаар.

2007 чылдың ноябрь 30-де № 493 УХ-II Тыва Республиканың Хоойлузунга 3-кү капсырылга

Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва Республика фондузунуң бюджединиң чарыгдалдарының ТУРГУЗУУ

(муң. рубль)

Ат-сывы	Мин	Рз	ПР	ЦСР	ВР	Түңү
Өске-даа ниити-күрүне айтырыглары	**395**	**01**	**14**			**27058,5**
Доктааттынган эрге-хүлээлгелер кавызынга удуртулга болгаш эргелеп-башкарылга	395	01	14	001 00 00		27058,5
Күрүнеиң бюджеттен дашкаар фондуларының эргелеп-башкарылга органнарының аппараттары	395	01	14	001 55 00		27058,5
Күрүнеиң бюджеттен дашкаар фондуларының эргелеп-башкарылга органнары	395	01	14	001 55 00	270	27058,5
Кадык камгалалы, күш-культура болгаш спорт	**395**	**09**	**00**			**93766,3**
Амбулаторлуг дуза	395	09	02			93766,3
Социал дуза	395	09	02	505 00 00		93766,3
1999 чылдың июль 17-деги №178-ФХ «Күрүнеиң социал дузазының дугайында» Федералдыг хоойлу	395	09	02	505 03 00		7765,6
Хамаатыларның чамдык кезектерин эм аймаа-биле, медицина хереглелиниң кылыглары-биле, а ол ышкаш инвалид чаштарны эм шынарлыг аъш-чем продуктулары-биле хандырар талазы-биле күрүнеиң социал дузазын көргүзери	395	09	02	505 03 02		7765,6
Социал төлевирлер	395	09	02	505 03 02	005	7765,6
Россия Федерациязының 1991 чылдың июнь 28-теги № 1499-1 «Россия Федерациязының хамаатыларының медицина камгаладылгазының дугайында» Хоойлузу	395	09	10	505 17 00		4603,4
Ыяап-ла медицина камгаладылгазының база болур программазынга дүүштүр хемчеглерни боттандырары	395	09	02	505 17 04		4603,4
Социал төлевирлер	395	09	02	505 17 04	005	4603,4
Стационар албан черлеринде чыдар өскүс чаштарның, ада-иезиниң хайгааралы чок арткан чаштарның шинчилгезин эрттирери	395	09	02	505 21 00		115,6
Социал төлевирлер	395	09	02	505 21 00	005	115,6
Ажылдап турар хамаатыларның немелде шинчилгезин кылыры	395	09	02	505 24 00		7019,4
Социал төлевирлер	395	09	02	505 24 00	005	7019,4

Ат-сывы	Мин	Рз	ПР	ЦСР	ВР	Түңү
Участоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң, ниити практика эмчилериниң (өг-бүле эмчилериниң), участоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң участок медицина сестраларының, ниити практика эмчилериниң (өг-бүле эмчилериниң) медицина сестраларының көргүзүп турары немелде медицина дузазын көргүзери-биле Россия Федерациязының хамаатыларынга халас медицина дузазын көргүзериниң магадылалының күрүне программазынга дүүштүр күрүне даалгазының саң-хөө хандырылгазы	395	09	02	505 41 00		74262,3
Социал төлевирлер	395	09	02	505 41 00	005	74262,3
Кадык камгалалы, күш-культура болгаш спорт талазы-биле өске-даа айтыглар	**395**	**09**	**10**			**1246496,1**
Россия Федерациязының 1991 чылдың июнь 28-те № 1499-1 «Россия Федерациязының хамаатыларының медицина камгаладылгазының дугайында» Хоойлузу	395	09	10	505 17 00		1246496,1
Ажылдавайн турар чурттакчыларның (чаштарның) ыяап-ла медицина камгаладылгазы	395	09	10	505 17 01		21667,3
Социал төлевирлер	395	09	10	505 17 01	005	21667,3
Ыяап-ла медицина камгаладылгазының баазазы болур программазынга дүүштүр ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр программазы	395	09	10	505 17 02		1224828,8
Социал төлевирлер	395	09	10	505 17 02	005	1224828,8
Бюджеттер аразының трансферттери	**395**	**11**	**00**			**97063,3**
Россия Федерациязының субъектилериниң болгаш муниципалдыг тургузугларның бюджеттеринге субвенциялар	395	11	03			97063,3
Чамдык категорияларның хамаатыларын эм аймаа-биле, медицина хереглелиниң кылыглары-биле, а ол ышкаш инвалид чаштарны эм шынарлыг аъш-чем продуктулары-биле хандырар талазы-биле күрүнеиң социал дузазын көргүзери	395	11	03	505 03 02		97063,3
Компенсациялар фондузу	395	11	03	505 03 02	009	97063,3
Шупту чарыгдалдар						**1464384,2**

2007 чылдың ноябрь 30-де № 493 УХ-II Тыва Республиканың Хоойлузунга 4-кү капсырылга

Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва Республика фондузунуң 2008 чылдагы бюджет орулгаларының кол башкарыкчыларының ДАҢЗЫЗЫ

Россия Федерациязының бюджет квалификациязының кодтары		Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва Республика фондузунуң бюджет орулгаларының кол башкарыкчыларының ады
Орулгаларның кол башкарыкчызының	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва девискээр фондузунуң орулгаларының	
1	2	3
182		Федералдыг үндүрүг албаны
182	1 02 01040 09 0000 110	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларынче киир санап турар чаңгыс аай социал үндүрүг
182	1 05 01000 00 0000 110	Үндүрүг онаалдазының бөдүүнчүткен системазын ажыглап турары-биле холбаштыр хавырып турар чаңгыс аай социал үндүрүг
182	1 05 01010 01 0000 110	Үндүрүг онаар чер кылдыр орулгазын шилип алган үндүрүг төлекчилеринден хавырар чаңгыс аай үндүрүг
182	1 05 01020 01 0000 110	Чарыгдалдарының хемчээлинге дүүштүр эвээжеткен орулгаларын үндүрүг онаар чер кылдыр шилип алган үндүрүг төлекчилеринден хавырар чаңгыс аай үндүрүг
182	1 05 01030 01 0000 110	Күрүнеиң бюджеттен дашкаар фондуларының бюджеттеринче киир санап турар чаңгыс аай эң биче үндүрүг
182	1 05 01040 02 0000 110	Үндүрүг онаалдазының бөдүүнчүткен системазын ажыглап турар үеде сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы боттандырарынга патентилер тывыскаанындан орулгалар
182	1 05 02000 02 0000 110	Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлеринге онааттынган орулгаларга чаңгыс аай үндүрүг
182	1 05 03000 01 0000 110	Чаңгыс аай көдээ ажыл-агый үндүрүү
182	1 09 08050 09 0000 140	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларынга дадывырлар талазы-биле чедир чыылдалар, хөөлер болгаш торгаалдар
332		Суд приставтарының федералдыг албаны
332	1 16 21090 09 0000 140	Кем-херек үүлгедиишкининге буруулуг кижилерден болгаш эт-хөреңгиге чедирген когаралды эгидери-биле акша тыртыышкыны (торгаалдар) болгаш ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринче киир санаар өске-даа түңнер
395		Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондулары
395	1 02 02070 09 0000 160	Ажылдавайн турар чурттакчыларның ыяап-ла медицина камгаладылгазынга страхование дадывырларының талазы-биле чедир чыылдалар болгаш хөөлер
395	1 16 32050 09 0000 140	Хоойлуну хажыдып азы көдүргенинден өскээр чарыгдаттынган түңнерни, а ол ышкаш оон кирген орулгаларын эгидери
395	1 17 06040 09 0000 180	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларынче кирер өске-даа үндүрүглерден аңгы киирилделер
395	2 02 05700 09 0000 151	Ажылдавайн турар чурттакчыларның ыяап-ла медицина камгаладылгазынга ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринче дамчыдар Россия Федерациязының субъектилериниң бюджеттериниң акша-хөреңгизи
395	2 02 05801 09 0000 151	Хамаатыларның чамдык категорияларынга эм аймаа-биле, медицина хереглелиниң кылыглары-биле хандырылга кезээнге, немелде халас эмчи дузазының талазы-биле, а ол ышкаш инвалид чаштарга тускайжыттынган эм аъш-чем продуктулары-биле социал дуза чедиреринге ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субвенциялар
395	2 02 05802 09 0000 151	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының баазазы болур программаларынга дүүштүр ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр программаларын күүседир кылдыр ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге дотациялар
395	2 02 05803 09 0000 151	Ажылдавайн турар чурттакчыларның (чаштарның) ыяап-ла медицина камгаладылгазынга ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар
395	2 02 05804 09 0000 151	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының баазазы болур программаларынга дүүштүр хемчеглерни боттандырары-биле ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар
395	2 02 05805 09 0000 151	Стационар албан черлеринде чыдар өскүс чаштарның болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан чаштарның шинчилгезин чорударынга ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар
395	2 02 05806 09 0000 151	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының баазазы болур программаларынга дүүштүр ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр программаларын күүседири-биле ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге ыяап-ла медицина камгаладылгазының Федералдыг фондузунуң камгаладылганың нормалаан курлавырларының акша-хөреңгизи
395	2 02 05808 09 0000 151	Участоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң, ниити практика эмчилериниң (өг-бүле эмчилериниң), участоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң участок медицина сестраларының, ниити практика эмчилериниң (өг-бүле эмчилериниң) медицина сестраларының көргүзүп турары немелде медицина дузазын көргүзери-биле Россия Федерациязының хамаатыларынга халас медицина дузазын көргүзериниң магадылалының күрүне программазынга дүүштүр күрүне даалгазының саң-хөө хандырылгазынга ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субвенциялар
395	2 02 05809 09 0000 151	Ажылдап турар хамаатыларның немелде шинчилгезинге ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар

2007 чылдың ноябрь 30-де № 493 УХ-II Тыва Республиканың Хоойлузунга 5-ки капсырылга

Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва Республика фондузунуң 2008 чылдагы бюджединиң чедишпес кезээн акшаландырар дөстерниң кол башкарыкчыларының ДАҢЗЫЗЫ

Эгениң кодтары	Россия Федерациязының бюджет квалификациязының кодтары	Ады
395		Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондулары
395	01 05 02 01 09 0000 510	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттериниң акша-хөреңгизиниң өске артынчыларының улгатканы
395	01 05 02 01 09 0000 610	Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттериниң акша-хөреңгизиниң өске артынчыларының эвээжээни

2007 чылдың ноябрь 30-де № 493 УХ-II Тыва Республиканың Хоойлузунга 6-гы капсырылга

Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Федералдыг фондузунуң бюджединден 2008 чылда алыр бюджеттер аразының ТРАНСФЕРТТЕРИ

Бюджеттер аразының трансферттериниң ады	Түңү (муң рубль)
1	2
Ыяап-ла медицина камгаладылгазының федералдыг фондузунуң ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринче дамчыдары бюджеттер аразының трансферттери	447199,2
Хамаатыларның чамдык категорияларынга эм аймаа-биле, медицина хереглелиниң кылыглары-биле хандырылга кезээнге, немелде халас эмчи дузазының талазы-биле, а ол ышкаш инвалид чаштарга тускайжыттынган эмнээшкинниг аъш-чем продуктулары-биле социал дуза чедиринге ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субвенциялар	97080,1
Ыяап-ла медицина камгаладылгазының баазазы болур программаларынга дүүштүр ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр программаларын күүседир кылдыр ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге дотациялар	245109,7
Ажылдавайн турар чурттакчыларның (чаштарның) ыяап-ла медицина камгаладылгазынга ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар	21667,3
Ыяап-ла медицина камгаладылгазының баазазы болур программаларынга дүүштүр хемчеглерни боттандырары-биле ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар	4603,4
Стационар албан черлеринде чыдар өскүс чаштарның болгаш адаиезиниң хайгааралы чок арткан чаштарның шинчилгезин чорударынга ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар	0,0
Ыяап-ла медицина камгаладылгазының баазазы болур программаларынга дүүштүр ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр программаларын күүседири-биле ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге ыяап-ла медицина камгаладылгазының Федералдыг фондузунуң камгаладылганың нормалаан курлавырларының акша-хөреңгизи	0,0
Участоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң, ниити практика эмчилериниң (өг-бүле эмчилериниң), участоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң участок медицина сестраларының, ниити практика эмчилериниң (өг-бүле эмчилериниң) медицина сестраларының көргүзүп турары немелде медицина дузазын көргүзери-биле Россия Федерациязының хамаатыларынга халас медицина дузазын көргүзериниң магадылалының күрүне программазынга дүүштүр күрүне даалгазының саң-хөө хандырылгазынга ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субвенциялар	73389,5
Ажылдап турар хамаатыларның немелде шинчилгезинге ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар	5349,2»;

5) дараазында уткалыг 7-ги капсырылга-биле немээр:

«2007 чылдың ноябрь 30-де № 493 УХ-II Тыва Республиканың Хоойлузунга 7-ги капсырылга

Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва Республика фондузунуң бюджединден 2008 чылда республика бюджединче шилчиткен бюджеттер аразының трансферттер хемчээлиниң хуваалдазы

Бюджеттер аразының трансферттериниң ады	Түңү (муң рубль)
1	2
Чамдык категорияларның хамаатыларын эм аймаа-биле, медицина ажыглалының кылыглары-биле, а ол ышкаш инвалид ургларны эм холумактыг тускайжыттынган аъш-чем аймаа-биле хандырар талазы-биле күрүнениң социал деткимчезин көргүзери	97063,3».

2 чүүл

1. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

2. Бо Хоойлунуң дүрүмнери 2008 чылдың январь 1-ден бээр тыптып келген хооылу-дүрүм хамаарылгаларынга хамааржыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 1025 УХ-II
2008 чылдың ноябрь 28.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КОНСТИТУЦИЯ ХООЙЛУЗУ

«Тыва Республиканың найысылалының – Кызыл хоорайның эрге-байдалының дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 20 чүүлүн күжүн чидирген деп санаар дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың октябрь 22-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың ноябрь 24-те чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

2003 чылдың декабрь 31-де № 500 УХ-I «Тыва Республиканың найысылалының – Кызыл хоорайның эрге-байдалының дугайында» («Тувинская правда», 2004 чылдың апрель 24-те) Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 20-ги чүүлүн күжүн чидирген деп санаар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 949 УХ-II
2008 чылдың ноябрь 28.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле А.Ю.Шерстневту шаңнаарының дугайында

Энергетика адырынга чедип алган күш-ажылчы чедиишкиннери база хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш **Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** «Кызылдың ЧЭТ» ажык акционер ниитилелдиң котел болгаш доозун арыглаар цехтериниң дериг-херекселдерин септээр талазы-биле слесары – **Александр Юрьевич Шерстневту** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 27 №299

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле А.Ю.Климентьевти шаңнаарының дугайында

Энергетика адырынга чедип алган күш-ажылчы чедиишкиннери база хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш **Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** «Кызылдың ЧЭТ» ажык акционер ниитилелдиң котел цегиниң котелдар машинизи – **Александр Юрьевич Климентьевти** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 27 №301

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле М.Б.Комбуну шаңнаарының дугайында

Энергетика адырынга чедип алган күш-ажылчы чедиишкиннери база хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш **Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** «Кызылдың ЧЭТ» ажык акционер ниитилелдиң котел цегиниң машинизи – **Мерген Борисович Комбуну** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 27 №302

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле А.А.Биче-оолду шаңнаарының дугайында

Хоойлу-дүрүм сагылгазын база эргехоойлу чурумун быжыглаарынга, хамаатыларның эргелерин болгаш хоойлу езугаар сонуургалдарын камгалаарынга чедип алган чедиишкиннери дээш **Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Тыва Республиканың Улуг-Хемниң район судунуң даргазы – **Алена Анай-ооловна Биче-оолду** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 27 №303

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле В.Д.Хемер-оолду шаңнаарының дугайында

Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге киирген улуг үлүг-хуузу база хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш **Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** пенсионер – **Владимир Думатович Хемер-оолду** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 27 №304

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Д.К.Баазанны шаңнаарының дугайында

Өвүр кожуунуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге киирген үлүг-хуузу база хоочуннар шимчээшкинингe идепкейлиг киржилгези дээш **Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** күш-ажылдың хоочуну – **Даш-оол Кууларович Баазанны** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 27 №306

«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Д-С.О. Ооржакка тыпсырының дугайында

Улустуң чаагай езу-чаңчылдарын камгалап арттырар ажылга ачы-хавыяазы база сагыш-сеткил болгаш культура адырынга хөй чылдарда ажылы дээш **«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Дугар-Сюрюн Очур-оолович Ооржакка** тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 27 №307

«Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Ч.Б.Ондарга тыпсырының дугайында

Өөредилге адырынга ачы-хавыяазы база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш **«Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы»** хүндүлүг атты Ак-Довуракты башкы училищезиниң директору – **Чамьян Быймбаевич Ондарга** тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 27 №308

«Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Л.И.Юферовага тыпсырының дугайында

Өөредилге адырынга ачы-хавыяазы база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш **«Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы»** хүндүлүг атты Кызыл хоорайның №21 уруглар садының – Уруглар сайзыралының төвүнүң кижизидикчизи – **Любовь Ивановна Юферовага** тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 27 №309

«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Л.А.Матюхинага тыпсырының дугайында

Долгандыр турар хүрээлеңни камгалаар адырга болгаш республиканың агроүлетпүр комплекизинге хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы база ачы-хавыяазы дээш **«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы»** хүндүлүг атты Тыва Республиканың Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызының суг курлавырының килдизиниң кол специализи – **Людмила Алексеевна Матюхинага** тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 27 №310

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле А.Я.Левкинни шаңнаарының дугайында

Автомобиль транспортунуң адырынга чедип алган күш-ажылчы чедиишкиннери база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш **Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** күрүнениң «Гудрон» каттышкан бүдүрүлгезиниң чолаачызы – **Анатолий Яковлевич Левкинни** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 27 №312

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле В.В.Демкинни шаңнаарының дугайында

Албан ажыл-чорудулгазынга бедик көргүзүглерни чедип алганы база иштики херектер органнарынга ак сеткилдиг ажылы дээш **Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** иштики ажыл-албанның халажылгада подполковниги – **Валерий Вениаминович Демкинни** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 27 №313

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле К.Х.Ондарны шаңнаарының дугайында

Кадык камгалал адырынга чедип алган чедиишкиннери база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш **Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** республиканың «№3 Республика эмнелгези» күрүнениң кадык камгалал албан черииң гемодиализ салбырының улуг эмчи сестразы – **Кунзенмаа Хомустааровна Ондарны** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 27 №314

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле И.И.Филиппованы шаңнаарының дугайында

Культура адырынга чедип алган чедиишкиннери база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш **Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Россияның Федералдыг айыл чок чорук албанының Тыва Республика талазы-биле Кызыгаар эргелелиниң өөредилге төвүнүң шериг оркестриниң солизи – **Ирина Исхаковна Филиппованы** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 27 №315

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

МАЛ ААРЫГЛАРЫН ЧАЙЛАДЫР СОРУЛГА САЛДЫНГАН

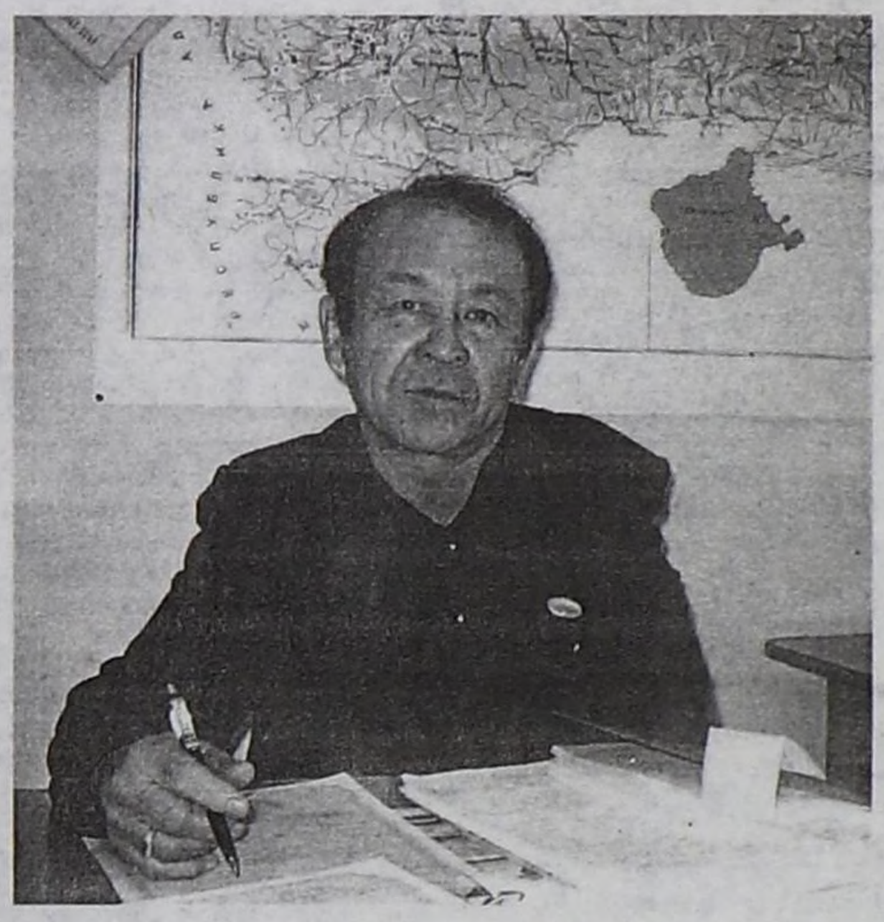
Республиканың мал аарыглары-биле демисел чорудар станция тургустунганындан бээр 30 чыл болуп турар. Ук албан чери малдың болгаш малдан кижилерже халдап болур айыылдыг халдавырлыг аарыгларга удур камгалал ажылдарын чорудуп, малчыннарга ол талазы-биле боттуг дузаны чедирер кол сорулгалыг. Республикавыстың экономиказында көдээ ажыл-агый адырында мал ажыл-агыйы кол черни ээлеп турар болганда, ооң ажыл-херээ чугула херек, чүге дизе бо шагда мал бажының санын кызырып, чуртка экономиктиг когаралды чедирип, ооң кадында кижилерниң кадыынга болгаш амы-тынынга улуг айыылды тургузуп болур аарыглар бар апарган. Делегейниң ол-бо чурттарында дириг амытаннарның куш гриви, чараалаар аарыг (ящур), калчаа аарыы дээн чижектиг аарыгларның нептереп турары—кижи төрелгетенниң мурнунда дүвүрелди болгаш онза айыылды тургузуп турар.

Республиканың мал аарыглары-биле демисел чорудар станцияның амгы үеде кылып турар ажыл-херээн, малдың болгаш малдан кижилерже халдап болур аарыглар талазы-биле Тывада болгаш Россияда байдалының, аңаа удур кандыг хемчеглерни ап турарының дугайында республиканың мал аарыглары-биле демисел чорудар станцияның удуртукчузу Дадар-оол Аракчааевич ДОҢГАКТАН айтырган мен.

— Бистиң албан чери республиканың иштинге айыылдыг халдавырлыг аарыглардан чогумчалыг байдалды тургузар сорулга-биле бодунуң хүлээлгезин, харыысалгалыг ажылын күүсетпишаан, хевээр. Республикада ниитизи-биле мал эмчизи эртемниг 278 кижи ажылдап турар, оларның аразында дээди эртемниг, ажыл-агыйынга элээн арга-дуржулгалыг специалистерниң саны хөй. Бо специалистер 3 чыл болгаш-ла мергежилин бадыткап, билиглерин быжыглап, мергежил аайы-биле чаа өскерилгелерни шиңгээдип, тускай аттестацияларны эртип турар. Чоокта чаа бо 2008 чылдың 10 айының дургузунда тускай план езугаар чүнү кылганывысты сайгарган хуралды албанның кол эргелелинге эрттирген бис. Аңаа бүгү кожуннарда бактаап турар күрүнеиң мал эмнелге албан черлериниң улуг удуртукчулары болгаш оларның оралакчылары, халдавырлыг аарыгларга удур демисел чорудар тускай мергежилдиг мал эмчилери (эпизоотологтар) үстүнде айыттынган үениң дургузунда кылдынган ажылды түңнедивис.

Кыштаглаашкын эгелээнинден бо хүннерде бисти эң дүвүредип турар айтырыгларның бирээзи — мал аразынга **кеш аарыгларының** нептерээри. Чыл санында-ла соок дүжери билек, мал аразынга кодур аарыгларының тарап көвүдээри улуг когаралга чедирип, малчыннарның дүвүрелин болдуруп эгелээр. Аңаа удур белеткел ажылдарын тодаргайлап кылдывыс. Кодур аарыгларынга удур эм-таңны Москвадан, Воронежтен садып эккелгеш, кожуун бүрүзүнде ажылдап турар мал эмнелгелериниң удуртукчуларынга хурал соонда үлеп берген бис. Кышкы үеде суук эмнер ажыглаары болдунмас, ынчангаш бо өйде чүгле сыкыртыр эмнерни ажыглаары чогумчалыг болурун демдеглеп каайн. Ол камгалал эмнерни дуржулгалыг мал эмчилери малга тарып сыкыртырда, аңгы тускай өөштүг тар кажааны белеткеп каан боору күзенчиг. Улуг ажыл-агыйларда ол талазы-биле ажырбас, а хуу кижилерниң малынга тарылга хемчеглерин чорударынга бергелерге бо-ла таваржы бээр. Чижээ, чылгы, мыйыстыг бода малды азы хаваннарны сыкыртып тарыырда, дыка хөй күштү үндүрер, аңаа хөй кижиниң киржилгези негеттинер, эмчи кижиге айыылдыг-даа боол болур. Ындыг-даа болза, бис хүлээлгевисти күүседип, тускай планныг ажылдап, кожуун бүрүзүнче үнүүшкүннерни кылып турар бис. Чижээ, чоокта чаа Бии-Хем кожуунуң "Нива" ажыл-агыйынга четкеш келдивис. Ында ажылдап турар сүт-бараан фермазынга чедип, малды тарып, оларның ниити байдалын сонуургадывыс. Хар амдыызында чуга, малдың күжү ортумак деңнелде, ажырбас чорду. Оларны дүвүредип турар кол айтырыг – мал чеминиң чедишпези. Санап көөрүвүске, немей ам-даа 100 ажыг тонна мал чеми херек боол турар. Сүт продукциязын садып-саарып турар болгаш оон кирген орулгалары-биле немей сигенни садып алырын олар планнап турар болду.

Мал эмчилериниң база бир берге айтырыы – **калчаа аарыы.** Бо аарыг биске эрткен чылын чидиибиле тургустунуп келгенин сактыр боор силер. Ам бо үеде республикада ниитизи-биле бөрүнүң болгаш черлик дириг амытаннарның төрүүр үези база чоокшулап келген. Аңаа удур чүнү кылып турарыл дээр болза, эрткен чылын бистер калчаа аарыынга удур камгалал тарылга эмнерин четчири-биле садып алган бис. Онза таварылга болган кожууннарның мал эмчилери аалдарга, коданнарга барып, бүгү малды болгаш чурттакчы чоннуң ыт, диистерин база тараан. Бо чылдан эгелеп, бис черлик араатан болур бөрүлерге, дилгилерге чем ышкаш каап бээр эмнерни ажыглаарын планнап тур бис. Ол эмнерни оларның ижээннериниң, уяларының, чемненир черлериниң чанынга аппарып каап бээрге, олар ону чиирге, амытаннарның организминиң калчаа аарыынга удур камгаланыр шинээзи тургустунуп келир. Дириг амытаннарны чок кылырындан аңгыда, оларны камгалаар сорулга база бар. Бо ажылды боттандырарда бис Тываның Аңныыр комитединиң даргазы Сергей Новиковбиле дугуржулганы кылдывыс. Аңныыр черинге хамааржыр дуржулгалыг аңчыларның дузазы-биле ук эмнерни тарадырын чугаалаштывыс. Ажылды дүрген чорутпас болзувусса, айыыл өөскүп болур, чүге дизе, мырыңай чаа Баян-Колга бир коданче үш бөрү халдаан деп дыңнадыг келди. Олар он ажыг баш шээр малды тудуп каапкан, өлген мал база бар боол турар. Кызыл кожуунуң мал эмчилери бөрүге ызырткан, балыгланган малды аңгылааш узуткаан, а коданның арткан мал-маганын тарып каан. Сөөлгү үелерде бөрүлерниң, дилгилерниң мал-маганче, харын-даа кижилерже халдап турары дүвүренчиг-дир. Мен бодаарымга, мында кижилерниң буруузу база бар деп бодаар мен. Оларның чеми боор черлик дириг амытаннарны кижилер узуткап турда, хырын тоттурар белен арганы олар тып алганы ол-дур.

Ол ышкаш **бруцеллез** (тывалар ону "хан аарыы" деп адаар) талазы-биле республиканың ийи кожуунунда байдал нарын. Барыын-Хемчиктиң Дөң-Терезин болгаш Шекпээрже база ол ышкаш Бай-Тайгаже чоокта чаа үнүүшкүннерни кылган бис. Аңаа 8 муң ажыг баш малды тарыдывыс, оларның ханын ап шинчилээривиске, 237 баш хой аарыг деп илереттинген. Аарыг хойларны он айның төнчүзүнде "Урянхай" ажыл-агыйның эът болбаазырадыр черинге эккеп дужаагаш, шуптузун чок кылган. Бо аарыгдан аараан малды бодунуң төрээн коданынга соп узуткавас, дириге-ле ук ажыл-агыйга эккелгеш, каш, чеже баш малды дужааган соонда, тускай шынзылга бижикти алыр, ол саазын-биле узуткаттынган малдың дуюун тургузар тускай компенсация акшаларны алыр аргалыг болурун айтып каайн. Бруцеллезтан аараан бода малдың эъдин бир килограммда 11 рубльге, шээр малдың 29 рубльге доктаатканын. Бо өртекке таарзынмайн баар улус тыптып келир боор, мооң мурнунда турганын ап көөрге, ол дээш күрүне малчыннарның каражакогаралы дээш дузалал акшаларны шуут бербейн турган болгай. Ам харын эвээш-биче-даа болза, акша-хөреңгини үндүрүп берип турар-дыр. Бир эвес акшаның үнези ам-даа бадар болза, дарый немелде санаашкыннарны чорудар бис. Малчыннарга чагып каарым болза, малчын кижи бүрүзү малынга тарылгаларны баш удур чогуур үезинде кылдыртып ап, эмчилерниң сүмелерин дыңнап, оларның аайындан эртлейн чоруур болза, сөөлүнде барып, когаралдыг нарын байдалдар тургустунмас дээрзи билдингир. Чамдык кижилер бо хемчеглерни херекке албайн азы болза ону шүүттүг артык чарыгдалдар деп санаар-дыр. Мал аарыг дээрзин биле тура-ла, ооң эъдин садыпсаарар таварылгалар база туруп болур. Ол дээрге хоойлу-дүрүм езугаар кеземче херээ-дир, ол дээш харыысалгага онаажып болурун малчыннарга сагындырып каайн. А калчаа аарыындан аараан малдың дуюун тургузары-биле компенсацияның өртектери бир аңгы болгаш оон хөй дээрзин база чугаалап каайн. Ниитизи-биле аңаа күрүне 500 муң рубльди аңгылап каан. Ол аарыг онза халдавырлыг болганда, аараан болгаш өлген малдың сегин чүгле өрттедир апаар. А хан аарыындан аараан малдың эъдин тускай черлерге болбаазыраткаш, оон үнген продукцияны чемге ажыглап болурун эмчилер бадыткап турар. **Чараалаар аарыгга** (ящурга) удур тарылгаларны Моол, Даг Алтай-биле кызыгаарлаттынып турар Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Эрзин, Тес-Хем болгаш Тере-Хөл кожуннарынга кылып турар бис.

Бруцеллез аарыы Бай-Тайгага эрткен чылдың чеди айда чеде берген боол турар. А бо чылдың он айда ол аарыгдан бай-тайгажылар аараанын билир боор силер. Бо аарыгның өөскүп үнгени – эрткен чылын ийи малчыннын аразында чажыт садыглашканының түңнелинде тывылган. Барыын-Хемчик кожуунуң Аксы-Барлык талазында турар аалдың чогумчалыг эвес коданындан 200 баш хой Бай-Тайганың Шуй сумузунуң девискэрэ турар бир малчынның коданынче кирген болуп турар. Түңнелинде 3 кижи аараан, оларның бирээзи – назы четпээн бичии уруг. Моон соңгаар айыыл тургуспазыбиле малды садып-саарарын чурумчудары күзенчиг, бөдүүн дүрүмнерни сагып, серемчилел-хынамчалыг турган болза, мындыг айыылдыг таварылгалар болбас турган. Серемчилелде хорамча чок дээрзин утпаза чогуур.

— **Дадар-оол Аракчааевич, хуу малдыг кижилерге тарылгалар өртектиг бе?**

— Аңаа хамаарыштыр тускай тарифтерни доктаадып каан, төлевирлиг ачы-дузаны чедирген дээш мал эмчизинге төлээр. Калчаа аарыы, бруцеллез, туберкулез дээн чижектиг онза халдавырлыг аарыгларга удур тарылгалар халас. Кеш адааннче, шыңганче, дамырже салыр дээн чижектиг тускай төлевирлиг ачы-дуза чедирилгези бир башка онааштыр 3 рубль боор, а камгалал эмниң өртээ халас.

— **Делегейде куш гриви ийи чыл бурунгаар нептереп турганындан Тываның девискээринге ол аарыгдан өлген куштарның сектери база тывылган болгай, а бо чазын аът гриви база өөскүп үндү. Бо болгаш оон-даа өске аарыглар бисти ам база катап дүвүредип болур барымдаазы бар бе?**

— Бистиң Тывавыстың куштарының хевирлериниң саны 35 муң чедип турар. Оларның хөй кезии Мурнуу Азияга кыштаар, а час дүжерге Тываже катап эглип кээрлер. Оларны хайгааралга алыры дыка берге. Ак-Чыраага, Тере-Хөлге сугга дүшкен куш сектериниң саны 3-4 муң чедип турду. Ажыы-биле чугаалааргa, сугга ажылдаары биске нарын болду, ындыг янзылыг ажыл кылбайн чораанындан, бис аңаа белен эвес болган бис. А чурттакчы чоннуң азырал дагаа, кастарын ынчан дөгерезин тараан бис. Черлик болгаш көшкүн амыдыралдыг куштарның байдалын хайгаарап, сезон аайы-биле ажылды чорудуп турар бис. Аът гривинден чылгы мал бажы өлүп хораваан, үезинде дарый хемчеглерни чоруткаңындан аараан аттарны эмнеп шыдапкан бис, аңаа удур эмнер бо хүнде бисте бар.

Чоокта чаа Россияга хаваннарның Африканың **сарыг думаа** (чума) аарыгдан аараан ийи таварылга болган. Владикавказ хоорайның чанында болгаш Оренбург облазының девискээринде хаван азырап турар фермаларынга ол өөскүп үнген, аараан хаваннарның шуптузун мал эмчилери узуткаан боол турар. Ол аарыг Тывага келбейн баарынга идегээр-дир мен. А малдың туберкулез аарыы республикада чогумчалыг байдалда, байдалды шыңгыы хынап, хайгаарап тур бис.

Ынчангаш солун дамчыштыр малчыннарга мал-маганның аарыгларының өөскүп үнер сезоннуг үелеринде оларның байдалын хайгаарап, боттуг эвес демдектерин эскерип кааңда, тарылгаларны баш удур кылдыртып ап турарын сүмелээр-дир мен. Ол ышкаш кажан ажы-төл-даа, улуг улус-даа ытка ызырткан азы дииске дырбактаткан таварылгаларда дораан мал эмчилеринге дыңнадыр болза эки. Чер-черлерге өлген бөрү, дилги сектерин көрүп калза, база биске кээп дыңнадырын чагып, серемчилелдиг болурун кыйгырар-дыр мен.

Карим МОНГУШ
чугаалашкан.

Авторнуң тырттырган чуруу.

ЧАЯАННЫҢ ӨШПЕС ОДУ

Тыва — салым-чаяанныг тоолчулар-биле байлак. Оларның бирээзи — Сүт-Хөлдүң Манчүрек чурттуг тоолчу Хүргүл-оол Сазыг-Хунаевич Монгуш. Ол 1908 чылдың апрель 15-те Сазыг-Хуна биле Умудок араттарның өгбүлезинге төрүттүнген. Чаа төрүттүнген чаш оолду авазының кады төрээн кыс дуңмазы Дыгбаа биле ооң өөнүң ээзи Чандаң-Хөө дилеп ап, азырап өстүргеннер.

Тоолчу Х.С-Х.Монгуш биле О.К-Ч.Дарыма. ТГШИ-ниң архивинден чурук.

Тоолчунуң допчу намдары ол үениң араттары-биле бир дөмей: ада-иезиниң, ол-бо улустарның ажыл-агыйын кылчып өскен. Араттың Чазаа доктааган соонда, ол база хөй-ниитиниң ажыл-агыйынга киржип, Тывага чаа амыдыралды тургузарынга үлүг-хуузун киирген. 1929-1939 чылдарда Үстүү-Ишкинге Көжээ баазазынга мал сүрүкчүлеп, ооң соонда аңгы-аңгы чылдарда тудугга тудугжулап, аңныыр ажыл-агыйынга аңчы боол, хову бригадазынга поварлап ажылдап чораан. Өөнүң ишти Чүстүк Монгуш көңгүс аныяанда чок болган соонда, өскүс арткан дөрт ажы-төлүн чааскаан азырап, бут кырынга тургускан. Хар-назыны улгады бергенде, пенсиялап алгаш, өскен-төрээн чер-чурту Манчүрек, Алдан-Маадырга уруг-дарыының аразынга чурттап чорааш, 1983 чылдың март 24-те мөчээн.

Х.С-Х.Монгуш тыва аас чогаалынга көскү исти арттырып каан. Сураглыг тыва эртемден Д.С.Куулардың бижээни езугаар, ол хөй санныг тоолчургу, төөгү чугаалар, ырлар, кожамыктар болгаш өскедаа жанрлардан аңгыда, бежен хире тоолдарны, маадырлыг тоолдарны билир болгаш ыдып чораан. Оларның аразында эң-не билдингири – «Бора шокар аттыг Боралдай» деп маадырлыг тоол. Чээрби парлаар амадан ара чок улуг хемчээлдиг бо чогаал 1983 чылда тускай ном кылдыр парлаттынган.

Х.С-Х.Монгуштуң тоолчу салым-чаяаны бичии болгаш элээди чылдарында-ла илереп эгелээн. Ону бир дугаар эскерип, деткип эгелээн кижи – азыраан иези. Тоолчу-биле үргүлчү кады ажылдап, ооң билир тоолдарын, чогаалдарын бижидип турган тыва аас чогаалының сураглыг чыыкчызы, эртемден О.К-Ч. Дарыманың айтып турары-биле, Х.С-Х.Монгуштуң «азыраан иези Дыгбаа кончуг эрес, угаангыр, чугаа-сооттуг кижи чораан... Боду тоолдаар, тоолчуларны өөнге чалап эккелгеш, тоол-

Тоолчунуң 100 харлаанынга

дадыр. Оглунуң тоол дыңнаксаарын, ону сонуургаарын эскерип кааш, ылаңгыя Сапыыжык оглу Даңзын-оолду келдирип алгаш, тоолдадыры чаңчыл болган турган. Ол тоолдарны бичии Хүргүл-оол доктаадып алгаш, ада-иезинге катап ыдып бээрге, «тоол билир кижи чечен, чугаакыр болур, билир тоолдарың улуска ыдып берип чор, оглум» деп чагыыр чорааннар.

Х.С-Х.Монгуш мындыг янзылыг бичиизинден-не хөй-хөй тоолчуларның байлак арга-дуржулгазын шиңгээдип ап, баштай ада-иези, эш-өөрүнге, чоорту өске-даа улустарга тоолдап берип чорааш, езулуг тоолчу апарган. Ооң тоолчу намдарында эң көскү исти Ондар Даңзын-оолдан аңгыда, Ондар Севек, Шыырыпчык база Ооржак Маңнай тоолчулар арттырган. Оларны тоолдарынга өөреткен башкылары деп санап чоруурун тоолчу 1982 чылда тыва аас чогаалының база бир билдингир шинчээчизи С.М.Орус-оол-биле беседа үезинде чугаалаанын ТГШИ-ниң үн бижидилгелериниң шыгжамырында бир бижидилгеден дыңнап болур.

Х.С-Х.Монгуш канчаар-даа аажок байлак репертуарлыг, аас чогаалының бүгү-ле жанрларын дески билир тоолчу чораан. Ынчалзажок оларның шуптузунуң үезинде бижиттинмейн барганы хомуданчыг. ТГШИ-ниң бижимелдер шыгжамырында бар чогаалдарның кол нуруузу — тоолдар болгаш маадырлыг тоолдар. Чижээлээрге, «Багай-оол», «Узун-Кара оор», «Өскүс-оол», «Күчүн-Хүрең аттыг Хүрү маадыр», «Сара-Моду», «Алдын-оол, Мөңгүн-оол алышкылар», «Багай ашак», «Чаңгыс карыш боттуг, ийи карыш салдыг Дегээчиген», «Дилгижек оол», «Сүттеп ижер Сүмелдей», «Сарыг хемниң иштин чурттаан Тавын хаан», «Хан-Шилги аттыг Хан-Күчү маадыр», «Арын-Чигир Амзак-Куу» дээш, оон-даа өске. Олар-биле чергелештир аас чогаалының өске жанрларының чамдык хевирлери база бижиттинген. Ук чогаалдарның чүгле эвээш кезии чырыкче үнүп парлаттынган. Ынчангаш тоолчунуң тоолдарын, маадырлыг тоолдарын болгаш өске-даа чогаалдарын ам-даа четче парладып, чонга бараалгадып, таныштырары негеттинип турар.

Бо чылын салым-чаяанныг тоолчу Х.С-Х.Монгуштуң төрүттүнгенинден бээр 100, чок апарганындан бээр 25 чыл болган. Мынча чылдар эртсе-даа, ооң ат-алдары уттундурбаан, салгалдары төнмээн. Бодунуң ажы-төлүнүң аразындан оглу Соңгаар-оол адазының уран талантызын дөззээн, амгы үеде кадыкшылының байдалы-биле сценаже үнместей берзе-даа, мурнунда шии ойнаарынга, дүрген чугаа чугаалаарынга шылгарап турган. Улуг кызы Маспың Хүргүл-ооловнаның оглу Аркадий Күдер-ооловович бичиизинде кырган-ачазыбиле кады чурттап чораан үелеринде оон дыңнааны тоолдарын, маадырлыг тоолдарын сактып, ыдып чоруур. Ол, мурнуку үелерде кырган-ачазының тыва тоолчулар болгаш ыраажыларның чыыштарынга киржип чорааны ышкаш, 2008 чылдың октябрь 14-17 хүннеринде ТГШИ-ге болуп эрткен база-ла ындыг чыышка киржип, бичиизинден-не сактыры элээн каш тоолдарны күүседип бижиткен. Бо тоолчунуң салым-чаяанының оду ам-даа өшпээнин көргүзүп турар.

Маргарита КУНГАА,
ТГШИ-ниң эртем секретары.

Сибирь регионунда наркобайдал

Декабрь 4-те Тываның Чазак Бажыңынга Красноярск крайда, Хакасияда болгаш Тывада Россияның Наркотиктер эргилдезин хайгаараар федералдыг албаннар эргелелдериниң удуртукчуларының киржилгези-биле девискээр аайы-биле ук албаннарның демнежип алгаш кылып чорудар ажылын дүүштүрерин шиитпирлээн бирги хуралы болуп эрткен.

ДЕМНЕЖИП АЖЫЛДААРЫ-БИЛЕ

Аңаа Красноярск крайда РФ-тиң Президентизиниң СФО-да Бүрүн эргелиг төлээзиниң Аппарадының федералдыг кол инспектору Николай Худых, Красноярск крайның кол наркополицейжизи Геннадий Ширяев, Хакас Республикада РФ-тиң Президентизиниң СФО-да Бүрүн эргелиг төлээзиниң Аппарадының федералдыг кол инспектору Виктор Чернышев, Хакасияның Наркохайгаарал албанының удуртукчузу Валерий Сафьянов, ТР-де РФ-тиң Президентизиниң СФО-да Бүрүн эргелиг төлээзиниң Аппарадының кол федералдыг инспектору Александр Попов, Тываның девискээринде хоойлуга дүүшпес наркотиктер эргилдезин хайгаараар албанының удуртукчузу Александр Светличный болгаш Красноярск крайда, Хакасияда база Тывада ук албаннарның харыысалгалыг ажылдакчылары киришкен.

Амгы үеде хоойлуга дүүшпес "ажыт экономикага" хамааржыр наркотиктер садып-саарып турар кем-херек үүлгедир бөлүктерниң орулгазы чылдан чылче өзүп, күрүнеге улуг хора-когаралды тургузуп, чоннуң, нацияның кадыкшылын, ооң генофондузун үреп, оларның социал байдалын буурады таптап турар апарганын барымдаалааш, Сибирьниң кожа-хелбээ чыдар регионнарының төлээлери бо айтырыгны шиитпирлээри-биле Тывага кээп, кады сырый харылзаалыг ажылдаарын дугуржуру-биле келгени ол.

Бо чылдың сан-чурагайындан алырга, Тывада 30 муң ажыг гектар октаттынган шөлдерде черлик конопля өскен болгаш республиканың барык 10 кожуунунда бо чашпан нептерээн бооп турар. Кожуун бүрүзүнде чыдыг чашпан белеткээр, ол девискээрлерден Кызылче, оон улай Саян артынче ону ажырып, наркотиктерни сөөртүр кижилерниң, ону садып-саарар "садыгжыларның" болгаш криминалдыг ол каналдарны харыылаар наркобөлүктерниң саны эвээжээр тудум, улам көвүдеп турар апарган. Шак мындыг байдал чанывыста кожаларывыстың амыдырал-чурталгазынга болгаш кадыкшылынга аарышкылыг согугну кылып турарын келген удуртукчулар улуг дүвүрел-биле чугаалап турду. Чогум чүнү канчаарын, кандыг хевирлиг тускай хемчеглерни алырын, харыысалгалыг кижилерниң бо айтырыгга хамаарыштыр санал-оналын, сан-чурагайын тодаргайы-биле билип алыр арга тургустунмады, чүге дизе хуралды эрттирер харыысалгалыг кижилер журналистерге буруузун минингеш, залдан бисти үндүрүптү.

Бир шак чартык үе дургузунда үргүлчүлээн хааглыг хуралдың соонда, харыысалгалыг даргалар болгаш келген төлээлер журналистерни чалап, оларга кыска парлалга-конференциязын эрттирген.

Кижиниң организминге дээштии күштүг кылдыр санаттынып турар аар өртектиг болгаш ховар наркотиктерни ийи-чаңгыс катап ажыглаптар болза, ону шенээн кижи ол-ла дораан ооң аспаандан уштунуп шыдавайн баарын билир бис. А Тываның ындында-ла эвээш санныг чурттакчылары героин болгаш "аар" синтетиктиг наркотиктерни база ажыглап эгелээнин, эвээш санныг тодараткан фактыларны барымдаалаар чүве болза, езулуг хай-халаптың эгелээни ол бе деп бодал кижиге амыр-дышты бербестей бээр-дир. Ынчангаш бо хире деңнелде шыңгыы болгаш хааглыг хуралды Тывага бир дугаар эрттире бергенин бодааргa байдал, анаа эвес-ле боор дээн бодал ала-чайгаар тыптып келир-дир.

Карим МОНГУШ.

Садып тур бис

Орулгалыг бизнести: дериг-херекселдиг, бараанныг, хандырыкчылыг болгаш доктаамал садып алыкчыларлыг садыг черин садып тур бис. Өртээ аар эвес.

Телефоннары: **3-53-38,**
сот.: 8-923-263-1457.

«САРЫГ-ХАЯДА» — ХӨГЛҮГ

Тээли суурда эрги вокзалдың октаттынган оран-савазын аштап-арыглааш, чараш кылдыр дерип алган өг-бүле Андрей, Хорагай Сарыгларлар бо кафеже чүгле чараш каас-коя зал, амданныг аъш-чем-биле чонну хаара тудуп алган эвес, мында янзы-бүрү хемчеглерни доктаамал эрттирип турар. Залда Тываның чурукчуларының чураан чуруктары делгеттинген, Хорагай Хертек мындыг чараш үүлдү үнелеп билири, улуг-бичии кижилерге эвилең-ээлдек чоруу-биле 6 харлыг чаштардан 60 харлыг кырганнарга чедир шуптузунга таныыры чоок кижизи апарган.

Чимис АДЫГ-ООЛ.

Бай-Тайга кожуун.

Бистен садып алыңар

Минусинскиниң дээди сорттуң долганы – шоодайда 600 рубль, Минусинскиниң бирги сорттуң долганы – шоодайда 530 рубль, Минусинскиниң бирги сорттуң долганы ТУ — 510 рубль, дээди сорттуң долганы «Алейка» — 670 рубль, бирги сорттуң долганы «Алейка» — 640 рубль, дээди сорттуң долганы «Алейка» — 360рубль/25 кг, Алтайның дээди сорттуң долганы – шоодайда 670 рубль, бирги сорттуң – 610 рубль, Краснодарның чигири – шоодайда 940 рубль, хендир үзү 1 литрде — 51 рубль, 5 литрде — 305 рубль, Алтайның дээди сорттуң макароннары – 17,50 рубль/кг, дузаттынарда ажыглаар дус – 134 рубль (20 кг), йодтуг дус — 140 рубль (20 кг), дагаа чалгыннары — 111 рубль/1 кг., бройлер дагаа оолдары – 88 рубль/кг, дагаа буттары — 113 рубль/1 кг., ак саржаг – 72 рубль/кг, үүрмектээн горох – 14,20 рубль/кг, чиңге-тараа – 19 рубль/кг, рис крупа — 790 рубль/25 кг, «Роллтон» лапша – 4,40 рубль/1 шт., лапша бизнес-ланч — 5,50 рубль/1 шт., лапша биг-бон — 7,70 рубль/1 шт., 3 литр соктуң – 58 рубль, чарба — 90 рубль/25 кг, янзы-бүрү сүт аймаа — 31,10 рубль, янзы-бүрү сыр аймаа — 145 рубль, оожум океанның сельди — 270 рубль/5 кг.

Бистиң адрезивис: Кызыл хоорай, Загородный доора кудумчу, 19а, «Эхнатон» баазазы 3-кү склад; Каменистая, 15; мөөңнеп болгаш үүрмектеп садар бааза, Калинин, 25, склад №3. Мөөңү-биле садып алыр улустарга өртектер дугуржулга езугаар.

Харылзажыр телефону: 5-38-40.

ШЫН
Индекс 667000.
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы —2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге —2-03-88, чагаа —2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. e-mail:shyn@tuva.ru
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 4 ама.
Тираж 8020. Чагыг 144. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 22.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүненiң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.